

PROPAST STARO UNIONISTIČKE STRANKE U SVIJETLU IZVJESTAJA MIRKA BOGOVIĆA

U Arhivu Jugoslavenske akademije nalazi se ostavština književnika Mirka Bogovića, koja uz ostalo sadržava i njegove izvještaje, koje je pisao kao savjetnik Hrvatskog ministarstva u Budimpešti mađarskom ministru predsjedniku Lónyayu 1872. i mađarskom ministru pravosuđa Theodoru Pauleru 1874.¹ Mirko Bogović, oduševljeni Ilirac, zatim Jelačićev pristaša i ogorčeni protivnik Bachova apsolutizma, svršava u godinama poslije 1861. kao vatreni unionista i istaknuti predstavnik krajnjeg krila unionističke stranke, Rauchove klike. Rauch je 1867. postao banskim namjesnikom, a poslije nagodbe i banom. Tada je i Bogović postavljen za velikog župana zagrebačke županije, a kad je Rauch 1871. pao zbog Ionjskopoljske afere,² Bogović je imenovan ministarskim savjetnikom hrvatskog ministarstva u Budimpešti, te je na toj dužnosti ostao do 1875. Rauch se doduše morao službeno povući iz političkog života Hrvatske, ali je stvarno ostao jedan od najvažnijih faktora u događajima, koji su se odvijali oko revizije nagodbe, te je i dalje podržavao veze s mađarskom vladom. Zbog toga je Bogović kao Rauchov pristaša postavljen za ministarskog savjetnika. Tadašnji hrvatski ministar Petar Pejačević bio je pravi tip nepokretnog slavonskog magnata. Od njega se nije mogla očekivati naročita aktivnost u korist Rauchove stranke, jer je kao član mađarskog kabineta bio potpuno pod utjecajem mađarske vlade, te nije mogao ni htio djelovati i protiv njenih namjera, kad bi to bilo potrebno interesima staro-unionističke stranke. Zbog toga je zagrižljivi, energični i Rauchu odani Bogović bio zgodna ličnost za vezu između mađarske vlade i unionista u Hrvatskoj. Bogovićeva je djelatnost važna zbog položaja samog hrvatskog ministarstva poslije nagodbe. Po § 44. hrvatsko-ugarske nagodbe hrvatski je ministar član mađarskog ministarskog vijeća te je odgovoran zajedničkom državnom saboru. On je veza između kralja i hrvatske vlade.³ Međutim, hrvatski se ministar po karakteru svog položaja miješao u hrvatske autonomne poslove, jer je kao član mađarskog ministarstva i pod njegovim utjecajem djelovao i protiv potvrde raznih zakonskih osnova i drugih prijedloga, koje

je hrvatska vlada preko njega slala kralju, a da nije bio odgovoran hrvatskom saboru.⁴ Zbog toga je pitanje hrvatskog ministra bilo jedno od važnih pitanja revizije nagodbe, te su predstavnici narodne stranke čak vodili pregovore s mađarskim ministrom predsjednikom Lónyayem o ukidanju hrvatskog ministarstva.⁵ Položaj hrvatskog ministra nije se promijenio revizijom nagodbe, iako je nadopunom § 44. hrvatski ministar imao predati kralju prijedloge hrvatske vlade nepromijenjene i bez otezanja. Jedino kad bi ovi prijedlozi smetali zajedničkom interesu Hrvatske i Mađarske, t. j. kad bi prešli granice autonomije, mogao je hrvatski ministar posebno iznijeti svoje mišljenje, koje je, dakako, bilo mišljenje mađarske vlade.⁶ Praktički, hrvatski ministar bio je i dalje ovisan isključivo o mađarskoj vladi, jer se svaki važniji prijedlog hrvatske vlade pretresao na sjednicama mađarskog ministarskog vijeća, od kojeg je nakon toga zavisila kraljeva potvrda.⁷ Prema tome hrvatska je autonomija i dalje ostala iluzorna, a težište hrvatske vlade bilo je u Budimpešti, a ne u Zagrebu. Bogović je dakle mogao utjecati na hrvatske događaje kao eksponent i Rauchove klike i mađarske vlade. Međutim, interesi starounionista i mađarske vlade više nisu bili identični, kako je to Bogović vjerovao, te u njegovim izvještajima možemo postepeno pratiti, kako se otvara sve veći jaz između starih prijatelja, koji je nakon postavljenja Mažuranićeva za bana oslabio i konačno paralizirao Bogovićev utjecaj i na mađarsku vladu i na hrvatske prilike. Budući da se Bogović nalazio na tako istaknutom položaju,⁸ njegovi izvještaji, bilješke i telegrami mogu dati prilog osvjetljenju završne faze djelovanja one mađaronske stranke, koja je bila sredstvo u rukama feudalne aristokracije.

Na izborima u proljeće 1871., za Bedekovićeva banovanja, doživjeli su unionisti težak poraz. Izbori su očito pokazali potpuno rasulo unionističke stranke i njenu nesposobnost da učvrsti nagodbu, a održanje nagodbe unatoč silnog otpora u zemlji bio je glavni interes mađarskih vlastodržaca. Mađarska je vlada i nakon tih izbora vjerovala mađaronskim sugestijama da je narodnjačka većina samo umjetni proizvod Strossmayerova utjecaja i novca kao i utjecaja Beča, Moskve i Praga. Zbog toga je mađarska vlada nastojala da onemogući narodnu stranku odgađanjem sabora. Time izazvana, narodna je stranka izdala rujanski manifest, koji oštro osuđuje nagodbu, iako su njeni prvaci vjerojatno već tada namjeravali priznati je u zgodnom trenutku.⁹ Tu je odluku ubrzao Rakovički ustanak. Rauchov se utjecaj u Budimpešti poslije Rakovice ponovo učvrstio,¹⁰ ali su i umjereni unionisti pojačali svoju akciju za sporazum s narodnom strankom, kao što su i vođe narodne stranke postajali sve pristupačniji pregovorima s mađarskom vladom. I u Mađarskoj su se promijenile prilike. Andrassy, tvorac dualizma i hrvatsko-ugarske nagodbe, Rauchov zaštitnik, koji je u Hrvatskoj odobravao i pomagao svako nasilje, samo da se osiguraju mađarski interesi, postao je u studenom 1871. ministar vanjskih poslova.¹¹ Karakteristika politike novog mađarskog ministra predsjednika Lónyaya bila je, da se stalno kolebao između unionista i narodnjaka, ali je ipak pošao putem sporazuma s narodnom strankom, jer je smatrao, da će rješenje hrvatskog pitanja učvrstiti njegov nesiguran položaj u mađarskoj vladi.¹² Bili su mu naime potrebni glasovi hrvatskih poslanika u mađarskom saboru protiv Tiszine ljevice, koja ga je ugrožavala.¹³ Tako je

došlo do pregovora između predstavnika narodne stranke i Lónyaya, koji su ipak svršili bez uspjeha. Lónyay je, potpomognut umjerenim unionistima, tražio od samog početka pregovora fuziju unionističke i narodne stranke.¹⁴ Oslanjajući se isključivo na ekstremnu unionističku stranku, koja je imala protiv sebe cijelu hrvatsku javnost, mađarska vlada više nije mogla upravljati Hrvatskom. Fuzijom mađarska vlada ne bi morala napustiti »stare prijatelje« unioniste, a mogla bi se sporazumjeti s narodnom strankom, ako bi ona bila voljna prihvatiti nagodbu. Utjecaj Rauchovaca na mađarsku vladu i Andrásyja razbio je pregovore između Lónyaya i narodne stranke.¹⁵ Sabor s narodnjačkom većinom, koji se sastao u siječnju 1872., raspušten je kraljevskim otpisom. Mađarska se vlada, dakle odlučila da se i dalje oslanja na unioniste. Budući da je unionistička stranka bila nesposobna da vlada ustavnim načinom, jer nije imala oslonu u Hrvatskoj, mađarska je vlada, kad se već odlučila na to da utječe na hrvatske prilike pomoću unionista, morala nastaviti i poštiti režim nasilja. Ban Bedeković, koji se ionako nije slagao s akcijama Rauchovaca kao i svi umjereni unionisti, kojih su se interesi raslojavanjem feudalizma u Hrvatskoj približili interesima hrvatske buržoazije organizirane u narodnoj stranci, bio je uklonjen. Namjesnikom banske časti postavljen je Vakanović, bivši Ilirac, a sada instrument u Rauchovim rukama, koji je trebao da uvede drakonske mjere u Hrvatskoj.¹⁶ Mađarska vlada nije ni pored ovog postupka napustila pregovore s narodnom strankom.¹⁷ U toj situaciji gdje s jedne strane vlada Vakanovićeva diktatura u Hrvatskoj, a s druge se strane nastavljaju pregovori narodne stranke s mađarskom vladom, počinju Bogovićevi izvještaji Lónyayu.¹⁸

Unionisti su vjerovali, da će se nakon Vakanovića vratiti na vlast sam Rauch.¹⁹ Tu težnju odražavaju i Bogovićevi izvještaji, kojima je prije izbora u svibnju 1872. glavna svrha da rehabilitiraju Raucha i da s Lónyayevom pomoću ostvare u Hrvatskoj sve mjere, koje je Rauch smatrao za potrebne, da bi unionistička stranka dobila većinu na izborima. Značajno je, da Bogović obavještava Lónyaya, da je završen izvještaj u stvari Rauch, koji je ispao u njegovu korist. Bogović nagovara Lónyaya da piše Rauchu, koji svim silama stoji uz Vakanovića, te da ga tako učvrsti u daljem radu.²⁰ Iz kasnijih se bilježaka vidi, da je Rauch preuzeo predizborne poslove u Zagrebu i da se sastao s Lónyayem. Vjerojatno postoji veza između Bogovićeve djelovanja u korist Raucha i Lónyayeva odgovora na Miletićevu interpelaciju u mađarskom saboru dne 13. IV., kada je Lónyay izjavio, da optužbe narodnjačkog lista »Zatočnik«, prema kojima je Rauch zloupotrebio bansku vlast, nisu ničim dokazane.²¹ Javno mišljenje u Hrvatskoj je nakon toga očekivalo, da će Rauch biti ponovo postavljen za bana.

Rauch je točno izvještavao Bogovića o svojim prijedlozima za predizborne mjere u Hrvatskoj, te je Bogović pozivao Lónyaya, da ih odobri i potpomogne.²² Rauch je u prvom redu tražio jaku podršku mađarske vladine štampe unionističkim akcijama u Hrvatskoj. Većina članova unionističke stranke izgubila je volju za djelovanje, jer je smatrala, da ne može uspjeti nasuprot jakoj narodnoj stranci, to više, što su pregovori Lónyaya i narodne stranke bili općepoznati. Rauch se nadao, da će unionisti postati agilniji i da će moći opet privući k sebi umjerene unioniste, koji su ga napustili, bude li mađarska

štampa odlučno podržavala njegove akcije i time uvjerila njegove pristalice, da je mađarska vlada i javnost uz njih.

Opća ekonomska kriza zahvatila je g. 1872. i Hrvatsku. Teške posljedice, koje je izazvala u nerazvijenoj privredi Hrvatske i Slavonije, pogoršale su se nerodicom i marvinskom kugom. I unionistička i narodna stranka koristile su se narodnom nevoljom za svoje stranačke svrhe. Svaka se prikazivala jedinom strankom, koja se brine, da se ublaži glad i bijeda.²³ Tako je unionistička stranka onemogućavala sabirne akcije članova narodne stranke za gladne, te je istupila svojom posebnom akcijom. Zbog bijede na selu porezni su se zaostaci gomilali, a utjerivali su se s najvećom okrutnošću. Da bi svojici stranci stekao podršku u narodu, Rauch je kao jednu od predizbornih mjera zahtijevao od Lónyaya, da se porezni zaostaci utjeruju s manje strogosti, jer će to u protivnom slučaju narodnjaci upotrebiti za svoju agitaciju protiv vlade. Rauch je tražio prije izbora, da se oproste neki porezi na zemlju, koji se vuku još iz Bachova vremena.

Nadalje Rauch govori o pokvarenosti i korupciji među službenicima zemaljske vlade. Ovu pokvarenost treba iskorijeniti, jer bi inače unionistička stranka mogla ponovo oslabiti. Činovništvo bilo je većinom protivnički raspoloženo prema unionističkoj vladi, te je postojala opasnost, da će i na izborima 1872. glasati protiv vlade. Rauch prema tome namjerava odstraniti tobože »koruptivno«, a u stvari narodnjačko činovništvo.²⁴

Jedan od Rauchovih zahtjeva prema mađarskoj vladi ilustrira njegov cilj – a to je, potpuno ekonomsko podvrgavanje Hrvatske Mađarskoj. »Dass ein blos von Ungarn abhängiges Geld(Hypotheken)-Institut, sobald als möglich, in Croahtien errichtet werde, damit die Leute, ganz unabhängig von den dortigen Geldinstituten (à la Sparkasse, Capitul) das für ihre Geschäfte und Bedürfnisse nöthige Geld gleichsam aus Ungarns Händen bekommen und hiedurch bleibend gewonnen werden können.«²⁵

Sam Rauch umije, kako kaže Obzor, »s brutalnošću srednjeg vieka spojiti špekulativni duh današnje dobe«.²⁶ On je od onemogućavanja hrvatskih novčaninih instituta očekivao velike koristi za svoje financijske transakcije, pod pokroviteljstvom mađarskim. Poslije ponovne propasti unionističke stranke na izborima u svibnju 1872. i zbog financijskih teškoća, s kojima se u to vrijeme borila mađarska vlada, do ove suradnje nije došlo.

Bogović je svim silama nastojao da odvrati Lónyaya od opozicije, to više, što su glasovi o njenom sporazumu s mađarskom vladom postajali sve uporniji. Bogović se koristi tim, što se mađarska vlada bojala slavenskih i od-cjepljivajkih tendencija hrvatske buržoazije, te ga uvjerava, da se narodna stranka veseli neprilikama mađarske vlade u vezi s istupom mađarske ljevice. On čak aludira na godinu 1848. te konstatira, da je opet mjesec ožujak, koji bi mogao izazvati narodnu stranku, da djeluje protiv Madara. Bogović tvrdi, da su čak i starčevićanci opet digli glave; što dakako nije bilo točno, ali je moglo korisno poslužiti rauchovcima, da uvjere mađarsku vladu, da može samo energičnom potporom njihove stranke spriječiti događaje slične Rakovicima. Osim toga Bogović neprestano ponavlja, da narodnjaci imaju novaca, koji dolazi iz stranih izvora.²⁷

Po Lónyayevu nalogu Bogović je prije izbora putovao u Zagreb, gdje se sastao s nekim unionističkim ličnostima.²⁸ On je dakako kao ekstremni Rauhovac bio protivnik fuzije narodne i unionističke stranke, te je u tom pravcu nastojao djelovati na Lónyaya, ali bez uspjeha. Kad je narodna stranka pobijedila na izborima u svibnju 1872., i pored pritiska unionističke vlade i zlo-upotreba, više nije moglo biti govora o službenoj Rauchovoj rehabilitaciji. Ipak, njegovo se zakulisno djelovanje nastavlja, dok se mađarska vlada nakon izbora odlučila, da presijom, u prvom redu na narodnu stranku, ostvari što prije sporazum narodne stranke i unionista.

Gledište Rauchove unionističke stranke poslije izbora 1872. dobro ilustrira pismo križevačkog velikog župana Ladislava Kukuljevića. Njemački prijevod toga pisma šalje Bogović Lónyayu.²⁹ Kukuljević konstatira ozbiljnost položaja za opstanak unionističke stranke, jer je mržnja prema Mađarima mnogo dublja, nego što u sami Mađari zamišljaju. U borbi protiv unionista najopasniji su svećenici, činovnici, a i vojska. Kukuljević smatra, da je potrebno svećenstvu sistematski oduzimati njegov monopolni položaj u školi, kojim se ono služi za propagandu protiv Mađara, te otpustiti sve činovnike, koji su glasali za narodnu stranku, bez prava na penziju. Ako se to ne učini, Kukuljević misli, da je bolje da se unionisti odreknu vlasti. Dalje Kukuljević tvrdi, da narodna stranka dobiva veliku potporu u rubljima, te na taj način aludira na njene »panslavističke« tendencije.³⁰ Svrha je Kukuljevićeva pisma, da treba raspustiti sabor, u kojem imade većinu ona narodna stranka, koja je potpisala rujanski manifest. Ta i raniji sabor bio je zbog toga raspušten u siječnju 1872. Kukuljević izjavljuje, da ne postoji civilist, koji bi ustavnim putem uveo »red« u Hrvatskoj. Pod pojmom »red« on dakako razumijeva vlast unionističke stranke. Zbog toga preporučuje »željeznu ruku«, t. j. vojnu diktaturu, za koju se zalagao i Bogović. Nakon poraza na izborima mogla se staro-unionistička vlada održati samo vojničkim mjerama. Rauhovci su sada svim silama djelovali na mađarsku vladu, da kod kralja postigne uvođenje vojne diktature u Hrvatskoj, jer su znali, da se mađarska vlada na temelju ustavne vladavine više ne može oslanjati na njihovu malu grupicu.

Za razumijevanje karaktera staro-unionističke stranke važan je pasus u kojem Kukuljević, pošto je govorio o neprijateljstvu raznih slojeva hrvatskog društva prema Mađarima, kaže: »Mit einem Worte, wir hätten uns gratuliert, wenn im J(ahre) 1848. eine solche Erbitterung wie heute, gegen die Ungarn geherrscht hätte.«³¹ Staro-unionisti nisu bili bezuvjetni prijatelji Mađara. Oni su bili spremni da izvrše samo one naloge mađarske vlade, koji bi štitili isključivo njihove interese. 1848. bili su neprijatelji mađarske revolucije, a sada pomalo postaju neprijatelji mađarske vlade, koja u interesu svoje hegemonije u Hrvatskoj više nije mogla pod svaku cijenu pomagati kliku, protiv koje su se dizali svi društveni slojevi u zemlji.³²

U Bogovićevim spisima, koji se odnose na razdoblje poslije izbora 1872., dolaze nesuglasice između Rauchove stranke i Lónyaya već sasvim jasno do izražaja.³³ Bogović prigovara mađarskoj vladi za griješke, koje je činila u Hrvatskoj, a za koje sada optužuju unioniste, te ističe, da bi se teška situacija mogla popraviti uredjenjem još neriješenih pitanja u samoj nagodbi. Rauchova je stranka, potaknuta silnim otporom protiv nagodbe u zemlji, morala zauzeti

stajalište revizije nagodbe, koje su zastupali i umjereni unionisti. Bio je to samo jedan u nizu pokušaja da se održe na vlasti. Budući da je narodna stranka napustila svoju borbu protiv nagodbe i prihvatila njenu reviziju, obje su stranke postavljale formalno iste zahtjeve. Zbog toga mnogi nisu shvaćali, zašto Vakanovićeve vlada i pored principijelne suglasnosti obiju stranaka, potencira svoja nasilja i radi sve da stranke što više razdvoji.³⁴ Ova činjenica učvrstila je u Mađarskoj mišljenje, da je stranačka borba u Hrvatskoj samo borba za položaje. Bilo je to shvaćanje, koje su širili mađaroni, tvrdeći, da narodna stranka upotrebljava reviziju nagodbe samo da prevari mađarsku vladu, a u stvari radi protiv nagodbe.³⁵

Nakon poraza unionista na svibanjskim izborima 1872. sam je Lónyay energično zahvatio u hrvatske događaje. Htio je na svaki način ostvariti fuziju narodne i unionističke stranke, jer je to bila jedina mogućnost, da se prilike u Hrvatskoj što prije srede u mađarskom interesu. Sam je Lónyay htio ubrati lovorike za umirenje Hrvatske, da bi mogao učvrstiti svoj teški položaj na čelu mađarske vlade, koji su ugrožavale i Tiszina opozicija i njegova vlastita Deákova stranka.³⁶

Iako su unionisti bili poraženi na izborima, imali su pri otvaranju novog sabora umjetnu većinu zajedno sa 47 virilista iz redova plemstva i visokog klera, koji su gotovo svi bili pristaše unionističke stranke. Ovi virilisti naučeni da istupaju samo u županijama i županijskim skupštinama, gdje su branili svoje privilegije, nisu imali interesa za opće državne poslove. Zbog toga su vrlo rijetko dolazili u sabor. Budući da su znali, da je njihov socijalni i politički položaj ugrožen, bojali su se svakog napretka. Napadali su svaku promjenu, pa čak i onu, koju bi izvršilo vodstvo njihove unionističke stranke. Jednom riječju, baš ti virilisti daju karakterističnu sliku klase, koja propada.³⁷ Bogović i Kukuljević u svojim pismima napadaju držanje virilista, te traže od Lónyaya, da na njih izvrši energičan pritisak, kako bi došli u sabor i omogućili unionističku većinu. Lónyayu je stvarno pošlo za rukom da dovede sve viriliste u sabor.³⁸ Na taj način izvršena je fuzija unionističke i narodne stranke po Lónyayevim željama. Bogović i Rauchovci bili su istaknuti protivnici fuzije, jer su znali, da će suradnjom umjerenih unionista i narodnjaka izgubiti svoj utjecaj u Hrvatskoj. U prvo vrijeme oni su ipak prihvatili fuziju, kako govore Bogovićeve bilješke i telegrami,³⁹ jer su cijelu fuziju smatrali samo kao manevar, pomoću kojeg treba da se u saboru izaberu poslanici za peštanski sabor i regnikolarnu deputaciju za reviziju nagodbe, u sastavu, koji će odgovarati mađarskoj vladi. Ne može se zaključiti, da li je Lónyay zaista namjeravao raspustiti sabor. Za to govori njegovo požurivanje izbora izaslanika za peštanski sabor i regnikolarnu deputaciju, kao i grožnja da će raspustiti sabor, ako narodna stranka ne pristane na sporazum. Možda je samo varao starounioniste, da ih navede da ga potpomažu. Najvjerojatnije se čini, da je Lónyay čekao, kako će se razviti situacija.⁴⁰ Nakon sastanka Mažuranića i Lónyaya došlo je na koncu lipnja do fuzije. Članovi su narodne stranke pristali, da izaslanici u peštanski sabor i regnikolarnu deputaciju budu sastavljeni od jednakog broja unionista i narodnjaka. Prihvatili su čak i uvjet da ovjerove mandate svih zastupnika u saboru i virilista, pa i onih zastupnika, koji su bili izabrani nezakonito i nasilno.⁴¹ Tako je nastala nova narodna ili

mladounionistička stranka, koja je apsorbirala najveći dio bivših umjerenih unionista. U vrijeme tih događaja vidimo Bogovića, kao Lónyayeva izaslanika u Zagrebu. On je požurivao sastavljanje saborske adrese i izbor za peštanski sabor i regnikolarnu deputaciju, te je točno obavještavao Lónyaya o toku događaja.⁴² Taj nam Bogovićeve postupak pokazuje, da je bio uvjeren, da će se nakon ispunjenja Lónyayeva zahtjeva raspustiti sabor. Rauchov list »Narod« tobože prihvaća fuziju i ublažuje svoje pisanje protiv »nerednjaka« (narodnjaka). Međutim još u toku ljeta, kad su Rauchovci vidjeli, da se sabor ne raspušta te da bivši unionisti u svemu surađuju s narodnjacima, oni se pomalo vraćaju na stari ton i lične napade. Bogović već prije i neposredno poslije fuzije nastoji uvjeriti Lónyaya, da će to pomirenje krátko vrijeme trajati, te da narodnjaci fuzijom žele samo prevariti Lónyaya. Naročito se obara na stav narodnjaka prema starounionistima, koji s punim pravom tvrde, da su Rauchovci nepomirljivi. Bogović je očajan, što narodna stranka svojim djelovanjem pridonosi konačnom odvajanju umjerenih unionista od Raucha i njihovu stvarnom pretapanju u narodnu stranku.

Kad se sabor konstituirao prema Lónyayevim željama, on više nije imao razloga da ga raspusti, ali nije mogao zadržati u saboru viriliste, koji su otišli, te je saborsku većinu sačinjavala narodna stranka. Mađarska štampa, koja je prije hvalila viriliste, nije smjela priznati njihovu slabost, t. j. slabost starounionističke stranke, jer odnosi s narodnjacima nisu bili nipošto učvršćeni, pa je pisala, da je mađarska vlada namjerno ostavila narodnoj stranci široko polje, da pokaže, što može.⁴³ Lónyay je poslao na dopust Vakanovića, a privremenim zamjenikom mu je postavio Pricu, koji se istakao u raspravama o saborskoj adresi po Lónyayevim željama, ali je bio blizak narodnoj stranci.⁴⁴ Prema svemu se ovaj put činilo, da je mađarska vlada zaista napustila svoje »stare prijatelje« rauchovce, kako su se oni i tužili.

U stvari mađarska vlada nije vjerovala narodnoj stranci, to više, što je Lónyayevu ministarstvo stajalo pred slomom, te je postojala bojazan, da bi narodna stranka mogla iskoristiti mađarsku parlamentarnu i ekonomsku krizu, da ojača svoj položaj.⁴⁵ Zbog toga je Lónyay i dalje surađivao sa starounionistima, kao s nekom protutežom protiv eventualne neposlušnosti narodne stranke. Bogović i opet boravi u Zagrebu kao Lónyayev izaslanik⁴⁶ sa zadatkom da ohrabri ostatke starounionističke stranke, koja se nakon fuzije nalazila u potpunom rasulu. On je kušao uvjeriti svoje stare stranačke prijatelje, da ih mađarska vlada nije napustila.⁴⁷ Sastao se i s Vakanovićem. Bogović je javljao Lónyayu da je raspoloženje unionista vrlo slabo i tražio od njega energičniju potporu. Jedan je od glavnih zadataka Bogovićeve misije bio, da spriječi izbore za gradska poglavarstva, koje je narodna stranka požurala, znajući, da bi njeni pristaše bili izabrani. Bogović je savjetovao Lónyayu, da svakako spriječi gradske izbore, ali ne nasilno, jer bi to dalo povoda narodnjacima, da se uzbuđuju zbog neustavnog postupka mađarske vlade. Zato je Bogović po Lónyayevu naređenju saopćio Prici, da odugovlači izbore, dok se ne uredi definitivno stanje u Hrvatskoj, a to je Prica i učinio.⁴⁸ Glavna tema sastanka s viđenijim starounionistima bilo je pitanje gradskih elemenata u Zagrebu, koji su potpuno napustili rauchovce, iako su ih prije pomagali.⁴⁹ Mnogi trgovci i obrtnici bili su stranog porijekla, pa su pristajali

uz unioniste, a i velik dio ostalih građana, koji su se bojali za svoj imetak, bio je prisiljen da se pokori pritisku Rauchove vlade. Propadanjem staro-unionističke stranke i oni su gradski elementi, koji su je podržavali, prelazili narodnoj stranci. Nije nam poznato, da li se Bogovićeve misija svršila s uspjehom. Činjenica je svakako, da je Lónyay sve do svoga pada podržavao Rauchovu kliku, te joj davao mogućnost da mimo Pricine vlade utječe na hrvatske događaje. Bogović je ocrnjivao Pricu pred Lónyayem, optužujući ga, da omogućava jačanje narodne stranke, a naročito da pomaže utjecaj Srba. Prema Bogovićevim izjavama čini se, da se on još uvijek nadao u Rauchov povratak. Situaciju u jesen 1872. okarakterizirao je »Obzor« u članku, zbog kojeg je bio zaplijenjen.⁵⁰ Napadajući zagrebačkog velikog župana Mihića, koji je bio Rauchov pristaša, »Obzor« sumnja u iskrenost mađarske vlade, jer kad bi ona zaista željela nagodbu s Hrvatskom, ne bi uz Pricinu vladu podržavala tajnu Vakanović-Rauchovu vladu, koja ima moć da osujeti sve naredbe prave vlade. Obzor tvrdi, da su se za Bogovićeve boravka u Zagrebu sakupljali potpisi protiv Price. Rauchovcima je doista pošlo za rukom maknuti Pricu. Na Lónyayev prijedlog skraćen je Vakanovićev »dopust«, i on se u studenom 1872. vratio na dužnost.⁵¹ Tako je utjecaj Rauchove klike trajao i dalje, dok pregovori hrvatske i mađarske deputacije o reviziji nagodbe nisu napredovali zbog krize mađarskog ministarstva.

Međutim je s Lónyayevim padom u studenom 1872.⁵² prestala i politika kolebanja između narodne i Rauchove stranke. Tada je oslabila i moć staro-unionista. Novo ministarstvo Szlávy odlučno je prišlo rješavanju hrvatskog pitanja, pa je u jesen 1873. konačno izvršena revizija nagodbe i na vlast došla narodna stranka, na čelu s Mažuranićem. Sada prestaju Bogovićeve izvještaji, jer je Szlávy odbio da ih prima, iako je Bogović dotada podnosio i Andrassyju i Lónyayu redovne referate.⁵³ Međutim su mađarske prilike još uvijek omogućavale, pa čak i izazivale aktivnost Rauchove stranke.

Bogovićeve ostavština nam ne pruža materijal za djelovanje staro-unionista 1873. g. Činjenica je ipak, da se njihov utjecaj osjećao u Hrvatskoj i dalje. Szlávyjeva vlada nije ih podupirala onako kao Lónyayeva, ali je dopuštala njihovo rovarjenje. U ožujku i travnju 1873. Obzor donosi niz članaka, a povod tome bila su pisma jednog unioniste iz Hrvatske svome prijatelju u Peštu. Te su članke objavile mađarske novine »Ungarischer Lloyd«. Obzor smatra, da se radi o pismima staro-unioniste Zlatarevića njegovu prijatelju Bogoviću. Ovdje opet nalazimo sve one zahtjeve, koji su nam poznati iz Bogovićevih pisama: napad na mađarsku vladu zbog »nezahtvalnosti«, jer je napustila staro-unioniste; denuncijaciju svećenstva i činovništva; zahtjev da se prekinu pregovori o reviziji nagodbe, da se uvede diktatura i upozoravanje mađarske vlade na širenje »panslavizma«. ⁵⁴

U proljeće 1873. bila je u Hrvatskoj i Slavoniji velika glad, pa je kralj poklonio 100 forinti za postradale. Rauchovci su ovu činjenicu upotrebili za svoje stranačke svrhe, te su postigli kod mađarske vlade, da Bogović lično ode u Srijemsku i Virovitičku županiju, gdje je dijelio kraljevski dar najpotrebnijima, da bi time stekao podršku u narodu za eventualno vraćanje svoje stranke na vlast.⁵⁵

Kad je Mažuranić postavljen za bana, Bogovičev je utjecaj u hrvatskom ministarstvu sve više padao. Čini se, da neko vrijeme nakon revizije nagodbe uopće nije bio u ministarstvu.⁵⁶ Bogovičeva se situacija nije promijenila, kad je u ožujku 1874. Bittó postao mađarskim ministrom predsjednikom. Svaka izravna veza između Bogoviča i ministra predsjednika, na kojoj se dotada osnivao rad hrvatskog ministarstva, prestala je. Članovi mađarske vlade rješavali su hrvatske predmete sami, s Pejačevićem ili bez njega.

Theodor Pauler, u to doba ministar pravosuda, bio je Bogovičev lični prijatelj. On se interesirao za hrvatske prilike, jer je neko vrijeme i sam živio u Zagrebu kao nastavnik zagrebačke pravoslavne akademije.⁵⁷ U Bogovičevoj ostavštini sačuvani su kompletni izvještaji Pauleru iz 1874. g. i jedan iz 1875. Iz prepiske se vidi, da su oni vrlo često i lično raspravljali o najvažnijim problemima. Pauler je na temelju Bogovičevih izvještaja nastojao utjecati na svoje kolege u mađarskoj vladi, a u prvom redu na dvorskog ministra Wenckheima, preko kojega su se rješavali spisi hrvatskog ministarstva kod kralja.

Mađarska vlada provodeći svoju hrvatsku politiku slabo se osvrtila na zahtjeve i prijedloge rauchovaca, ali oni su još uvijek imali jak utjecaj u velikom dijelu mađarske štampe. Sada, kad su starounionisti izgubili i službenu i neslužbenu vlast u Hrvatskoj, bio im je glavni cilj da djeluju na mađarsko javno mišljenje preko štampe. Njihov uspjeh u tom pravcu bio je Lónyayeva zasluga. Lónyay, koji je i sam bio sklon reviziji nagodbe, dok je bio predsjednik mađarske vlade, potkopavao je, nakon svog pada, novo mađarsko ministarstvo.⁵⁸ Da oslabi mađarsku vladu, on je između ostalog nastojao razbiti reviziju i sporazum s narodnom strankom, a tom prilikom dobro su mu došli starounionisti, koji se još uvijek nisu htjeli smiriti.⁵⁹ Jedan od važnih razloga, što je Rauchova klika uspjela svojim djelovanjem u mađarskoj javnosti, bila je vjerojatno i Lónyayeva veza sa Sennyeyem, predstavnikom konzervativne aristokracije u Mađarskoj, koja je opasno ugrožavala vlast Deakove stranke, sve do njene fuzije s Tiszinom strankom 1875. Možda je i Sennyey podržavao očajničke pokušaje hrvatske aristokracije da se opet dočepa vlasti. Svakako je organ mađarskih konzervativaca »Magyar politika« mnogo napadao narodnu stranku.⁶⁰

Bogović doduše tvrdi, da izvještaje Pauleru ne piše po nalogu svoje stranke, već samo u svoje ime.⁶¹ Ali u proljeće 1874. zajedno s Bogovičevim izvještajima počinje i organizirana kampanja protiv narodne stranke u mađarskoj štampi, a predvodi je Lónyayeva »Reforma«. Vjerojatno je, da je Bogović kao predstavnik Rauchov u Pešti imao svoju ulogu u toj kampanji. »Reforma«, koja je sistematski napadala hrvatsku vladu, donijela je otkrića o »jugoslavenskoj uroti« protiv dualizma u Hrvatskoj, koja su odmah prihvatili drugi mađarski, pa i neki bečki listovi. Iznosilo se dakle isto kao i u neslavnim promemorijama, jer napad na dualizam i sumnja u saradnju narodne stranke s Bečom uvijek je izazivao panični strah u mađarskih vlastodržaca. Zato su rauchovci bazirali svoje intrige na ovakvim tvrdnjama. Hrvatska je štampa dakako odmah reagirala, napadajući Rauchovu kliku i žigošući pisanje mađarske štampe kao klevetničko.⁶² »Reforma« je uspjela da izazove takvo uzbuđenje, da su Jovan Živković, predstojnik odjela za unutarnje poslove hrvatske vlade i Miškatović putovali u Budimpeštu, da umire mađarsku vladu i da je

uvjere u odanost narodne stranke.⁶³ Čak je i sam »Obzor« opet počeo računati s mogućnošću, da starounionisti ponovo dođu na vlast.⁶⁴ Narodna je stranka uspjela izgladiti stvar, ali nepovjerenje je dakako ostalo.

Bogovićeve pisma Pauleru puna su jadikovki o »nezahvalnosti« mađarske vlade, koja je napustila svoje stare i jedine prijatelje u Hrvatskoj. Tu je činjenicu sam Bogović dobro osjećao, jer je prestao svaki kontakt između njega i članova mađarske vlade. Već od početka 1873. neki su se članovi mađarske vlade držali prema Bogoviću vrlo rezervirano. Bio je to u prvom redu ministar predsjednik Szlávy, koga Bogović kao provodioca revizije i Lónyayeva protivnika naročito mrzi. I njegov nasljednik Bittó vrlo ga je hladno primio. Ni k ostalim ministrima Bogović više nije imao pristupa. Morao je dakle prestati bombardirati članove mađarske vlade svojim brojnim memorandumima i ekspozejima, u kojima je prikazivao prilike u Hrvatskoj u interesu Rauchove stranke i tražio potporu mađarske vlade za svoje planove. Bogović se dakle morao sasvim povući u svoj ured, gdje se osjećao prilično nepotrebnim, te je nagovještavao Pauleru, da će se povući od javnih poslova.⁶⁵

Sam Bogović vrlo točno iznosi, što su mislili mađarski vlastodršci o unionističkoj stranci.⁶⁶ U prvom su redu prigovarali starounionistima, da su za njih pridonijeli mnoge »žrtve«, t. j. da su im dali novaca, koji unionisti nisu znali upotrebiti ni u svom ni u mađarskom interesu; nadalje da su potpuno nesposobni za borbu s jakim protivnicima. Bogović je bio naročito uvrijeđen izjavom mađarskog ministra financija Kérkápolya, koji je nazvao starounioniste kukavičkom i glupom strankom, jer da ona u duhovnom pravcu daleko zaostaje iza svojih protivnika. Bogović priznaje, da je mađarska vlada davala unionističkoj stranci mnogo materijalnih sredstava, ali ističe, da je narodna stranka imala još mnogo više, a on nije ispitivao, da li je novac dolazio s Neve, Vltave ili »lijepog plavog Dunava«. Da opravda neuspjeh, starounionista Bogović tvrdi, da se oni već 40 godina ne bore samo javno protiv nutarnjeg, već i tajno protiv jakog vanjskog neprijatelja – protiv bečkog centralizma ili »kamarile«, kako su rauchovci obično govorili. Bogović smatra, da dualizam ne stoji na čvrstim temeljima, te se vješto koristi strahom Pešte i od panslavizma i od Beča. To mu je uspijevalo to lakše, što je mađarska vlada tada, kao i kasnije, sve do sloma monarhije, uvjeravala mađarsku i inozemnu javnost, da je svaki otpor u Hrvatskoj izazvan samo bečkom »kamarilom« ili panslavizmom Moskve i drugih slavenskih centara. Jasno je, da su mađarske vladajuće klase mogle dati samo takve izjave, jer bi u protivnom slučaju morale priznati, da su nezadovoljstva i bune u Hrvatskoj rezultat njihove hegemonije. Bogović krivi samo mađarsku vladu za neuspjeh unionista te kaže, da nijedna stranka ne bi bolje uspjela, da je nisu pomagali kako treba, i da su onemogućili njene najjače stupove, t. j. Raucha, kao što je to učinila mađarska vlada. Bogović konstatira: »Es ist traurig aber wahr, und eben darum, weil wahr, um so trauriger, dass es mit der Unionspartei so weit kommen musste, dass sie den Glauben an Ungarn, und, weil sie sich damit gewissermassen identifizierte, auch den Glauben an sich selbst und an ihre weitere Leistungs- und Lebensfähigkeit verloren hat. – „Werft sie daher zu den Todten!“ könnte man mit Saphie sagen und hätte vollkommen Recht, denn die alten wahren Unionisten die jedoch mit den neuen Pseudo-

Unionisten vulgo Nationalen, nicht zu verwechseln sind, haben meines Erachtens ihre Rolle *ein für allemal* (podvukao Bogović) ausgespielt und Ungarn hat demzufolge in Kroatien und Slawonien keine aufrichtige und verlässliche Stütze mehr. — So ist es! Ungarn hat seine alten Freunde verloren, dabei aber die *alten* (podvukao Bogović) Feinde, trotzdem sie denselben ihre Freunde gepöfbert hat, nicht gewonnen. — Auch gut! Morituri salutant!—⁶⁷

Bogović citira izvadak iz pisma bivšeg zagrebačkog velikog župana Mixića: »Aus dem veröderten und zerstreuten Lager der Altunionisten erhielt ich u. z. vom gewesenen Agramer Obergespann Mixić, ein die Situation beleuchtendes Schreiben, worin folgender charakteristischer, die Gesinnung aller Unionisten bezeichnender Passus vorkommt: Was unsere nunmehrige Politik anbelangt, so kannst du dir denken, dass ich derselben fernstehe und auch nicht die Absicht habe, mich an selber in welcher immer Art zu betheiligen. Man kann ja doch nicht ungarischer gesinnt sein, als die ungarische Regierung — und wenn es dieser recht ist, so können wir ja auch zusehen, um so mehr, da unser Häuflein täglich schwindet und die Sympathien täglich abnehmen, was wohl auch den ungünstigen finanziellen Zuständen zuzuschreiben ist. Sei es wie es wolle: *Kroatien ist für Ungarn in Zukunft ein verlorener Posten!* (podvukao Bogović) — Wohl dem, der diesem Lande *vale* (podvukao Bogović) sagen kann, um nie mehr in selbes zurückzukehren...«⁶⁸

Bogovićeva pisma Pauleru puna su izjava, da unionisti ne žele više suradivati s Madarima, te da mađarska vlada više ne smije računati na njih u vezi sa svojim nesuglasicama s narodnom strankom. Unionisti su odigrali svoj ulogu, jer su im, kako kaže Rauch, povjerenije nagradili »nezahvalnošću«. Bogović se čak zlobno raduje svakom uspjehu narodne stranke, jer smatra, da je to protiv interesa mađarske vlade, a Vakanović piše Bogoviću, da treba čekati priliku za osvetu Madarima.⁶⁹ I pored ovih i sličnih izjava iz Bogovićeve ogorčenja i dalje izbija želja i nada, da će se unionisti vratiti na vlast. Bogović naime uvjerava Paulera, a preko njega mađarsku vladu, da će politika narodne stranke dovesti do odcjepljenja Hrvatske od Mađarske. S time u vezi on kaže: »Wenn es so ist, so wollen wir die undankbaren Kroaten (!?) (stavio Bogović) preisgeben und ihrem Schicksale überlassen!« so würde vielleicht mancher Ungar auf meine obigen Ausführungen in der ersten Aufwallung antworten, worauf man jedoch, alle Verhältnisse sine ira et studio wöhlerrwägend, erwiedern könnte: „dass abgesehen vom handelspolitischen, im ungarischen Küstenlande seinen Schwerpunkt findenden Interesse, auch *andere* (podvukao Bogović) den Kroaten *wohlbewusste* (podvukao Bogović), nicht minder vitale Interessen Ungarn *nöthigen* (podvukao Bogović) das weitere Schicksal Kroatiens mit dem seinigen vereint zu erhalten.—«⁷⁰ Prema tome je potrebno, da starounionistička stranka dođe ponovo na vlast, jer samo ona može spriječiti odcjepljenje Hrvatske od Mađarske. Da bi impresionirao mađarsku vladu u korist rauchovaca, Bogović uvijek ističe glavni politički i ekonomski momenat mađarskih interesa u Hrvatskoj. Politički momenat, na koji u ovom citatu samo aludira kao na »ostale interese«, jesu suprotnosti između ugarskog i austrijskog dijela monarhije, koje sile mađarsku vladu da učvrsti svoje pozicije u Hrvatskoj. Nadalje Bogović odlično shvaća, da je Hrvatska za mađarske vladajuće klase osobito važan objekt za

ekonomsko iskorišćivanje, ali ne razumije da se mađarski ekonomski interesi ne mogu ostvariti oslonom na propalu feudalnu kliku, jer ona niti želi niti može izvršiti upravnu reorganizaciju zemlje, koja je potrebna da bi se postigla mađarska hegemonija nad privredom Hrvatske i Slavonije.

Bogović želi uvjeriti mađarske vlastodršce, da je njihova politika prema narodnoj stranci kobna, jer su prvaci narodne stranke prihvatili nagodbu samo iz političke špekulacije, te se pretvaraju, kao da su pokorni mađarskoj vladi, a u stvari sistematski rade protiv dualizma, a za federalizam i otcjepljenje Hrvatske od Mađarske. Kao i u izvještajima od 1872. Bogović preporučuje diktaturu kao jedinu mogućnost, da Mađarska zadrži Hrvatsku.⁷¹ Kad Mađari već ne će jedinog mogućeg čovjeka za tu svrhu iz Hrvatske, t. j. Raucha, trebalo bi poslati neku ličnost iz Mađarske. On prekorava mađarsku vladu zbog popustljivosti prema narodnjacima, a u stvari su prvaci narodne stranke odustali od svih svojih zahtjeva prema mađarskoj vladi.⁷² U vezi s državopravnim sistemom, koji na svakom polju omogućava mađarsko miješanje u hrvatsku autonomiju, Bogović kaže: »Wer da glaubt unsere Nationalen seien durch den revidierten Ausgleich zufriedengestellt, der lese unter Anderen, aufmerksam das Gesetz über die Verantwortlichkeit des Banus und seiner drei Chefs, so wie die Gesetzworlage, betreffend die Wahlen, und bedenke hierbei die Folgen, die sich seinerzeit daraus entpuppen werden. Wer ferner glaubt, diese Herrn seien durch das ihnen höchst freigibig gebotene und gesetzlich garantierte Ausmass autonomer Freiheit, welches innerhalb des grossen Rahmens des österreichischen Gesamtstaates beinahe einem *Trialismus* (podvukao Bogović) gleichkommt, so zufriedengestellt, dass sie ihren früher nach „*Auswärts*„ (podvukao Bogović) gravitierenden Streben für immer entsagt haben dürften, der lese – wie bereits oben erwähnt – ihre Organe und er wird finden, dass darin, mutatis mutandis die alte nationale Maulwurfsarbeit in Wort und Bild fortgesetzt wird«...⁷³ Prema Bogovićevu mišljenju zadaća narodne stranke bila bi da uvjerava narod, da se zadovolji opsegom autonomije, koji je Hrvatska dobila, a ne da rovari protiv postojećeg stanja. U stvari je narodna stranka to i činila, što najbolje pokazuje njena bespoštedna borba protiv Makančeve opozicije. Bogović u svim pismima ističe jugoslavensku politiku narodne stranke, s kojom ima uvijek najviše uspjeha kod mađarske vlade. Za tu se svrhu služi izvacima iz hrvatske štampe, koje prevodi na njemački.⁷⁴ On se koristi činjenicom, da narodnjačka štampa često piše prilično oštro protiv smetnja, koje mađarska vlada čini hrvatskom razvoju. Ali štampa ne daje pravu sliku stvari. Ona mora s obzirom na javno mišljenje, koje je ogorčeno stalnim mađarskim kršenjima hrvatske autonomije, istupiti neisporodivo oštrije, nego što to čine političari narodne stranke u dodiru s Mađarima. Mađarski je pritisak kočio politiku narodne stranke, a međusobno nepovjerenje i trzavice rauchovci su iskorišćivali za svoje svrhe služeći se svojim utjecajem na mađarsku štampu, tako da su čarkanja hrvatske i mađarske štampe bila neprestano na dnevnom redu. Bogović tvrdi, da hrvatska štampa stalno napada Mađare i sumnja, da je mađarska vlada o tome iscrpno obaviještena. Zbog toga Bogović u svojim izvještajima denuncira djelatnost narodne stranke. Tako upozorava na dogovore između vođa narodne stranke i Dalmatinaća Pavlinovića, Ljubiše, Klaića i Montija, te tom prilikom ističe,

da je Dalmacija doduše dio Hrvatske, a prema tome i dio Ugarske, ali da bi bilo zlo, kad bi se ujedinjenje izvršilo »na brzinu«. ⁷⁵ Bogović, dakako, ne želi ujedinjenje Hrvatske i Dalmacije, jer bi Hrvatska na taj način znatno ojačala prema Mađarskoj, a rauchovci bi bili sasvim onemogućeni. Iz istih se razloga Bogović protivi ujedinjenju Vojne Krajine i Hrvatske. Da bi održao strah mađarske vlade od »slavenske opasnosti«, Bogović piše Pauleru, da su hrvatske novine kao: Narodne Novine, Obzor, Pučki prijatelj, Primorac i Terstjanske novine u stalnoj vezi sa srpskim i češkim listovima. ⁷⁶ Bogović tvrdi, da su narodnjaci vrlo lukavi, jer se dobro čuvaju, da ne bi dali optužnog materijala policiji. Zbog kontrole nad njima Bogović zahtijeva, da se hrvatska žandarmerija podvrgne mađarskim honvédim. ⁷⁷ Pored ostalih optužba Bogović izjavljuje, da postoji korespondencija između »zloglasnog« agitatora Pelagića i članova narodne stranke. ⁷⁸

Bogović naročito nastoji uvjeriti mađarsku vladu, da su njeni ekonomski interesi u opasnosti, te denuncira »Obzor«, koji je stvarno najborbeniji, kada napada ministra komunikacija Zichyja i njegovu politiku mađarizacije željeznica, jer su tim postupcima pogodeni bitni interesi hrvatske buržoazije. Po Bogoviću narodna stranka radi sve, kako bi spriječila mađarsku željezničku politiku, te želi uzdržavati željezničko osoblje u vlastitoj režiji dajući odštetu Mađarima, kako bi mogla mađarsko činovništvo zamijeniti svojim ljudima. ⁷⁹ Dalje Bogović tuži hrvatske »financijske veličine«, koje uvjeravaju narod o milijunima, koje Hrvatska daje za komunikacije, dok u samoj zemlji nema investicija. Bogović zatim upozorava Paulera, da se narodnjaci spremaju da 1877. g., na kraju desetgodišnje financijske nagodbe, postignu veću financijsku samostalnost, ili da kažemo Bogovićevim rječnikom, da ostvare svoj nacionalni program na račun Mađara. ⁸⁰ Bogović poziva mađarsku vladu, da spriječi izgradnju pruge Beč–Novi, koja bi bila na štetu mađarskih ekonomskih interesa. ⁸¹

Bogović je silno ogorčen zbog osnivanja i velike djelatnosti dobrotvornih i zabavnih društava u cijeloj zemlji, a naročito u Zagrebu, i boji se da se preko njih ne proširi snažna protumađarska propaganda. ⁸²

Ličnosti, koje Bogović najviše napada, jesu Strossmayer, Mažuranić i Mollinary. ⁸³ Bogoviću je bilo poznato, da se među mađarskim vlastodržcima, zbog popustljivosti narodne stranke, sve više učvršćivalo uvjerenje o ispravnosti mađarske politike u Hrvatskoj, sa stajališta mađarskih interesa. Zato je nastojao da Pauleru okarakterizira oportunističku politiku narodne stranke na čelu s Mažuranićem, samo kao manevar, iza kojega stvarno stoje Strossmayer, predstavnik jugoslavenske ideje i Mollinary, eksponent Beča, te dirigiraju razvoj prema »trializmu« ili centralizmu. ⁸⁴ Bogović se u svojim izvještajima ne dotiče činjenice, da se Strossmayer udaljio od vodstva narodne stranke. On neprestano identificira nazore i rad Strossmayerov s radom narodne stranke, kako bi sugerirao Pauleru, da je ona u stvari radikalna prema Mađarima i da se ne slaže s Mažuranićem, jer ona po Bogovićevu tumačenju slijedi Strossmayera. ⁸⁵ On žali, da su Mađari toliko zasljepljeni i neupućeni u hrvatske prilike, da vjeruju narodnoj stranci. Značajno je, da Bogović nikada ne govori o slavenskoj »opasnosti«, a da zajedno s njome ne bi spominjao i utjecaj Beča. Iz svih njegovih pisama proizlazi, da je otpor protiv

mađarskog pritiska u Hrvatskoj samo posljedica djelovanja Beča uz Moskvu i Prag. Iako Bogović dopušta, da interesi Beča i narodne stranke nisu istovjetni ipak operira s »trializmom« i centralizmom, kao da je to jedino, zatim sa Strossmayerom i Mollinaryjem, kao da su njihovi politički ciljevi identični. Tendencija mu je da uvjeri mađarsku vladu, da će se, ne bude li prekinula sa svojim sadašnjom politikom u Hrvatskoj, u zgodnom času, ujediti protiv nje bečki centralisti i jugoslavenski nastrojena buržoazija u Hrvatskoj i Slavoniji, te da će sasvim izgubiti ove zemlje. S time u vezi Bogović vrlo vješto upozorava na tešku ekonomsku i parlamentarnu krizu u Mađarskoj, zbog koje Mađarska vlada mora biti naročito oprezna u svojoj hrvatskoj politici.

Bogović se uzrujava pri otvorenju sveučilišta u Zagrebu u listopadu 1874. On iskorišćuje oduševljenje u cijeloj Hrvatskoj, a naročito što se toliko slavi Strossmayer, da pomoću izvataka iz novina uvjeri Paulera, da su narodnjaci htjeli kod svečanosti otvoreno pokazati, da spremaju teren za svoje dalje odcepljivačke namjere. Bogović izvještava, da nadbiskup Mihalović putuje u Budimpeštu, da izbriše loš dojam, koji je svečanost izazvala. On će kušati uvjeriti mađarske vlastodršce, da je za radikalne istupe tom prilikom kriva samo omladina. Bogović opet dokazuje, da je u stvari borbena sama narodna stranka, a ne neodgovorna omladina.⁸⁶ Ova je svečanost, na kojoj je slavljena jugoslavenska misao u Strossmayerovoj osobi, a prisustvovali su joj delegati iz drugih slavenskih zemalja, izazvala mađarske listove da pod utjecajem rauchovaca, koji su zvonili na uzbunu protiv »panslavizma« reaguju. Mađarska štampa oštro je napadala narodnu stranku, a hrvatska je štampa ogorčeno odgovarala.⁸⁷ Činilo se, da će otvorenje sveučilišta zaista izazvati zaostrenje odnosa između mađarske vlade i narodne stranke. Međutim, cijelo to uzbuđenje bilo je samo rezultat mađarske politike, koja nije dopuštala, da se narodna stranka, makar i na kratko vrijeme osjeća sigurnijom i snažnijom. Narodna je stranka morala neprestano biti svjesna toga, da je na vlasti samo milošću mađarskih vladajućih klasa. Zato je mađarska vlada dopuštala napade mađarske štampe, da bi upozorila narodnu stranku, da se okani svake relativno samostalne akcije. Pravu je situaciju okarakterizirao Fran Folnegović u svom pismu Bogoslavu Šuleku: »Vjerujte mi vrlo štovani gospodine da nitko nije zadovoljniji od Mađara – što nas je s onim koncesijami (revizijom nagodbe M. G.) (pravaš se sgraža nad tom rieči!) odpravio. Ja sam baš prigodom ove svečanosti (otvorenja sveučilišta M. G.) pouzdano doznao koliko su Madjari s Hrvatskom vladom i njezinom strankom zadovoljni i da siroma g. Bogović upravo biesni zbog toga.«⁸⁸

Protivni interesi Rauchove stranke i mađarske vlade naročito su se očitovali u vezi sa zakonodavnim radom hrvatske vlade i sabora, koji su nastojali prilagoditi političku upravu novim potrebama kapitalističkog uređenja. Toj su se pravnoj modernizaciji Hrvatske rauchovci svim silama opirali, čineći sve moguće, da se zadrži staro, za Bachova apsolutizma doduše već pomalo reorganizirano, ali ipak još polufeudalno administrativno uređenje. Bogović u prvom redu napada zakon o odgovornosti bana i triju odjelnih predstojnika, koji po njegovu mišljenju pokazuje nezadovoljstvo narodne stranke s tadašnjim hrvatsko-mađarskim odnosima, a to znači i njenu želju, da se oni izmijene

na »štetu« Mađara.⁸⁹ U stvari taj zakon nije značio poboljšanje za Hrvatsku u vezi s mađarskom hegemonijom. Bana je imenovao mađarski ministar predsjednik, pa njegova odgovornost saboru nije mogla imati praktičnih rezultata, a to je uostalom sav dalji razvoj dovoljno pokazao. Pa i sami narodnjaci, prema Derenčinovu govoru, više su držali do moralnog učinka zakona, t. j. da će se vlada, s obzirom na zakon o odgovornosti saboru, ustručavati da čini protuzakonitosti, nego do same upotrebe zakona.⁹⁰ Zbog toga mađarska vlada nije imala razloga da odbaci ovaj zakonski prijedlog, koji ni u čemu nije krnjio mogućnost njena upravljanja hrvatskim poslovima.

Najveća se buka podigla u vezi sa zakonskim osnovama o reorganizaciji uprave. Za taj se zakon narodna stranka, kao predstavnica buržoazije vrlo energično zalagala. U slučaju kad bi mađarska vlada nastojala da kralj odbije donošenje tih zakonskih osnova pred sabor, narodna je stranka namjeravala ponovo prijeći u opoziciju, a Mažuranić dati ostavku.⁹¹ Osnove su u glavnim crtama sadržavale diobu sudstva ođ uprave, centralizaciju uprave u rukama vlade i ukidanje feudalnih ostataka u upravi⁹² (a u prvom redu velikožupanske časti, kao sinekure štetne za hrvatske interese). Bogović se svim silama borio protiv te zakonske osnove, koja je ukidala sve privilegije aristokracije u upravi zemlje. Budući da se hrvatska zakonska osnova u mnogome razlikovala od tadašnjih mađarskih zakona, Bogović je tvrdio, da ona krši homogenost hrvatskih i mađarskih zakona, te prema tome pripravlja teren za potpuno otkidanje Hrvatske od Mađarske.⁹³ Bogović traži od mađarske vlade, da na svaki način spriječi ozakonjenje osnove, pod izgovorom, da u saboru još nema predstavnika iz Vojne Krajine. Kad je Mažuranić otputovao u Budimpeštu, da kod ministarskog vijeća izradi odobrenje osnova, Bogović se naročito uzbudio, pozivajući mađarsku vladu, da se ni u kojem slučaju ne da nagovoriti na odobrenje zakona. On zahtijeva, da ministar predsjednik preda zakonske prijedloge stručnjacima, i uvjeren je, da oni sigurno ne će neke od tih zakona odobriti.⁹⁴ Bogović nije računao s time, da bi mađarska vlada mogla spriječiti ozakonjenje cijele osnove. Pejačević, koji je rijetko boravio u Budimpešti, stigao je na zasjedanje mađarskog ministarskog vijeća u vezi s hrvatskom zakonskom osnovom. Tom prilikom Bogović se osjećao pogođen, što se pitanje ovih važnih zakona rješavalo sasvim bez njega, dok je prije u sličnim prilikama uvijek utjecao na mađarsku vladu. On kaže, da će narodna stranka opet kriviti Pejačevića i njega, ako zakonske osnove ne budu riješene po njenoj volji, dok on ovaj put nije uopće sudjelovao u rješavanju tog pitanja. Zbog toga smatra, da je bolje da se povuče iz hrvatskog ministarstva.⁹⁵ Ipak je Bogović do kraja svog djelovanja u hrvatskom ministarstvu, do proljeća 1875., i dalje nastojao da spriječi zakonodavni rad hrvatske vlade.

Odnos rauchovaca prema zakonu o reorganizaciji uprave najjasnije je prikazao posljednji starounionista u saboru, turopoljski zastupnik, kanonik Vučetić.⁹⁶ Kad je osnova o reorganizaciji uprave, pošto ju je kralj u saglasnosti s mađarskom vladom konačno odobrio, došla pred hrvatski sabor, Vučetić je održao govor, u kom je oštro osudio cijelu osnovu kao novotariju, koja naglo prekida s kontinuitetom starih upravnih ustanova. On protestira protiv centralizacije uprave, kojom se ukida samouprava županija te odstranjuje veleposjed i plemstvo s njegovih »historijskih« pozicija.⁹⁷ Karakteristično je, da

kanonik Vučetić završava svoj saborski govor zahtjevom, da se zakonska osnova odbije, te da se počeka s reorganizacijom uprave, dok se Hrvatskoj ne vrata Vojna Krajina i Dalmacija. Čekanje na sjedinjenje s Vojnom Krajinom i Dalmacijom tipična je izlika rauchovaca, koju nalazimo i kod Bogovića, da bi se zadržala stara uprava s feudalnim ostacima. Poslanici narodne stranke okarakterizirali su Vučetićevo gledište, kao želju za povratkom na predožujsko »azijatsko« doba s feudalnim privilegijama u općinama i borbom protiv snažne države, koja je uvijek u opreci s posebnim interesima privilegiranih elemenata.⁹⁸

Dok su dakle rauchovci nastojali pod svaku cijenu spriječiti centralizaciju uprave, dotle je mađarskoj vladi bilo u interesu da se ona ostvari. Preko jake centralne vlade, kojoj je predstavnik bio ban, imenovan od mađarskog ministra predsjednika, i servilne birokracije, mađarska je vlada mogla računati, da će imati mnogo veći utjecaj u Hrvatskoj, nego što bi to bilo moguće održanjem starih administrativno neuređenih županija. Zato je omogućila ozakonjenje osnove o preustrojtstvu uprave. Odbila je samo njen, možda, najvažniji dio: ukidanje velikožupanske časti, pod izgovorom, da to pitanje pripada zajedničkom zakonodavstvu, jer su veliki župani bili članovi mađarske velikaške kuće.⁹⁹ Stvarni je razlog bio, što su veliki župani bili eksponenti mađarske vlade, te bi se ona, ukidanjem te časti, lišila jednog od svojih najvažnijih oslonja u Hrvatskoj. Prvaci narodne stranke vrlo su teško pristali na preinaku osnove o ustrojstvu uprave prema mađarskim zahtjevima, t. j. s održanjem velikožupanske institucije. Ipak su se na to odlučili tvrdeći, da je to njihovo zadnje popuštanje, da se ne bi poremetili odnosi s Mađarima.¹⁰⁰

Narodni zastupnik Franjo Sviličić, član Makančeve grupe, naročito je istaknuo korist novih upravnih zakona za mađarsku vladu, tvrdeći, da ovu osnovu predlaže u stvari mađarska vlada, jer na taj način drži u svojim rukama cijelu upravu Hrvatske i Slavonije.¹⁰¹ Nije nam poznato, da li je mađarska vlada zaista utjecala na spremanje samih zakonskih osnova.

Iako mađarska vlada nije imala razloga da se protivi novim zakonima, osim ukidanju velikožupanske časti, ona je dopuštala i podupirala veliku kampanju mađarske štampce protiv zakonodavnog rada hrvatskog sabora, koju su podržavali Lónyay i rauchovci, jer je njena politika išla za tim, da ne dopusti jačanje narodne stranke i da u njenim redovima izazove nesigurnost. Osim toga mađarska se vlada uvijek odnosila s nepovjerenjem prema narodnoj stranci, te je redovno zavlačila sa svojim odlukama, dok se nije potpuno uvjerala, da nema nikakve opasnosti za njenu hegemoniju.¹⁰²

Pregovori u vezi sa zakonskom osnovom o preuređenju uprave izazvali su u Hrvatskoj veliko ogorčenje. Tom se prilikom očito pokazalo, da hrvatska autonomija u stvari ne postoji, jer je mađarska vlada rješavala o hrvatskim autonomnim poslovima, o kojima prema nagodbi treba da rješava kralj. Makanec je u saboru interpelirao vladu s pitanjem, kako je bilo moguće, da je ban o zakonskoj osnovi, koju treba predložiti hrvatskom saboru, raspravljao s mađarskim ministrom predsjednikom prije nego s kraljem. Makanec je konstatirao, da ne može biti autonomije, kad mađarska vlada ima isključivi utjecaj na svaku osnovu, koju hrvatska vlada kani predložiti saboru.¹⁰³ »Obzor« je prilično energično reagirao na miješanje mađarske vlade u ova

pitanja, kada je hrvatski ministar s mađarskom vladom vraćao prijedloge, koje kralj nije ni vidio. Tom prilikom narodnjaci su napadali Pejačevića, da se ne zalaže za prijedloge hrvatske vlade.¹⁰⁴ Međutim, u vezi s osnovama o preuređenju uprave, on je to učinio, osim, dakako, za zakon o velikim županima.¹⁰⁵ Jasno je, da Pejačević nije »branio« ove zakonske osnove iz svoje inicijative, nego zato, što je mađarska vlada već bila pristala na to, da ih odobri. Čini se, da su narodnjaci pri natezanju oko novih zakona nastojali da se smijeni Pejačević, ta figura u rukama mađarske vlade, ali u tome nisu uspjeli.¹⁰⁶ S njime je još do proljeća 1875. ostao i Bogović, čiji je odnos prema mjerodavnim mađarskim ličnostima, koje više nisu htjele slušati nagovaranja rauchovaca, postajao sve zategnutiji. Mađarska je vlada držala Pejačevića, kao poslušnog izvršitelja njenih naloga, sve do 1876., ali Bogović, koji se nije htio pokoriti mađarskoj vladi, jer je i dalje tvrdokorno zastupao gledište Rauchove stranke, bio je uskoro zatim penzioniran.

Kao jednu od najvažnijih mjera, pomoću koje su nastojali oslabiti narodnu stranku, starounionisti su upotrebljavali sredstvo raspirivanja nacionalne mržnje između Srba i Hrvata. Još za predsjednikovanja Andrassyja i Lónyaya Bogović je sistematski radio da potakne mađarsku vladu na pojačanu protusrpsku politiku, to više, što su hrvatska i srpska buržoazija, pod pritiskom mađarskih aspiracija, započele užu suradnju.¹⁰⁷ Bogović je uvjeravao Lónyaya, da srpski element svuda priječi mađarsku državnu ideju, te je zahtijevao energične mjere protiv Miletićeve stranke. Na zahtjev starounionista mađarska je vlada davala subvenciju listu »Srpski narod«, koji je napadao Miletića. Jedan od argumenata, koji je Bogović upotrebljavao protiv Pricine vlade u ljeto i jeseni 1872., bio je, da Prica tobože daje srpskom činovništvu privilegirani položaj.¹⁰⁸ Kad je narodna stranka došla na vlast, njen je odnos prema Miletiću, čija je stranka tada već počela nazadovati, ohladnio. Oportunističko vodstvo narodne stranke kritiziralo je u »Obzoru« Miletićevo nepomirljivu politiku prema Mađarskoj, zahtijevajući, da se Miletićeva stranka sporazumi s mađarskom vladom, kako je to učinila narodna stranka. 1874. »Obzor« i Miletićeva »Zastava« već naveliko polemiziraju i optužuju se međusobno za krivu politiku i za netrpeljivost prema Srbima, odnosno Hrvatima.¹⁰⁹ Bogović ne piše Pauleru o tim trzavicama. Naprotiv, on nastoji prikazati, kao da se narodna stranka sve više približava Srbima, te provodi program, na temelju kojega će doći do gubitka hrvatskog imena, jer će Srbi uništiti hrvatsku nacionalnu individualnost, a južnoj Mađarskoj će oduzeti teritorij. Bogović izjavljuje, da starounionisti žele ostati Hrvati i zadržati hrvatsko ime, ali će i oni morati propasti u ovom procesu srbizacije.¹¹⁰ Iako Bogović kaže, da njegovo pero vodi »ljubav« za Hrvatsku i za Mađarsku, domovinu njegove majke, ovo je jedino mjesto u njegovim izvještajima na kojem se sjetio, da je ipak Hrvat, a ne Mađar. On se ne brine za interes Hrvatske, već samo za interes Mađarske, odnosno »mađarske državne ideje«, s kojom povezuje svoje starounionističke predodžbe.

Bogović napada hrvatsku vladu zbog njezina zahtjeva, da joj se predaju srpski crkveni poslovi, kojima se isključivo bavi mađarska vlada. On i ovdje ističe, da se ne smije dopustiti pripojenje Vojne Krajine Hrvatskoj, jer bi narodna stranka nakon toga tražila Dalmaciju, Istru i Kvarnerske otoke, a

na tom bi se teritoriju stvorilo pod vodstvom Srba novo »Dušanovo carstvo«. Pripojenjem Vojne Krajine povećao bi se uz poslanike iz »južne Mađarske« broj srpskih poslanika u hrvatskom saboru, a to treba svakako spriječiti.¹¹¹ Bogović pokušava pogoditi mađarsku vladu u njeno bolno mjesto, a to je Slavonija, za koju se u Mađarskoj mislilo, da je ona najjača podrška mađarskim aspiracijama. U Mađarskoj su računali, da bi se Slavonija mogla u zgodnom času pripojiti Mađarskoj. Bogović sada ističe, da ne može biti govora o dobrovoljnom užem priključku Slavonije Mađarskoj, jer tamo imaju najveći utjecaj činovnici Srbi, koji svi više manje slijede svoj nacionalni srpski cilj, te smatra, da će upravo iz Slavonije započeti srbizacija Hrvatske.¹¹² Bogović je prikazivao stvari na taj način, jer je Miletićeva stranka do tog vremena istupala mnogo radikalnije protiv Mađara, nego sama narodna stranka, te je htio stvoriti utisak, da će i ona u toku razvoja jugoslavenske ideje – kojoj mađarska vlada, po Bogovićeveu mišljenju, ne staje dovoljno energično na put – sve više smetati mađarskim interesima. Ističući srpski nacionalizam, da bi zastrašio mađarsku vladu, Bogović ne tvrdi, da Srbi uopće ne postoje, kako su to tvrdili posljednji starounionisti u hrvatskom saboru kanonik Vučetić i Hrvoić u specijalnoj debati o zakonu o ustrojstvu pučkih škola i preparandija. Brlićev prijedlog, prema kojem se na svim mjestima ovoga zakona, gdje se spominje hrvatski jezik kao nastavni, ima u srpskim školskim općinama razumijevati istovetni srpski jezik, prihvatili su svi zastupnici osim navedene dvojice. Vučetić se protivio tome, da t. zv. Srbi žele uvesti »neki« srpski jezik i slova, jer su prije svi bili Hrvati, a sada hoće da budu Srbi, a Hrvoić je izjavio, da u Hrvatskoj živi samo hrvatski narod.¹¹³

Budući da je najveći dio nižeg svećenstva surađivao s narodnom strankom, Bogović je u svojim izvještajima neprestano napadao svećenstvo i kušao potaknuti mađarsku vladu na energične mjere protiv njega. Da bi paralizirali suradnju svećenstva s narodnom strankom, starounionisti su nastojali postići potpuno podvrgavanje hrvatske katoličke crkve mađarskoj. Tako Bogović piše Pauleru, da je potrebno podvrći župe u Virovitičkoj županiji, Zagrebačkoj nadbiskupiji, Dakovačkoj biskupiji i u Međumurju – Vesprimskoj nadbiskupiji. On uz to denuncira narodnjačko svećenstvo, koje agitira za priključenje Međumurja Hrvatskoj i uči djecu po udžbenicima »falsificiranim« na štetu Mađara.¹¹⁴

Ali i više svećenstvo napustilo je starounionističku lađu, koja je tonula. Sukob se mađarske vlade i Rauchove stranke dobro vidi iz Bogovićeveih izvještaja baš u vezi s osobom zagrebačkog nadbiskupa Mihalovića, kojega je mađarska vlada imenovala pod utjecajem starounionista. Ali u političkoj situaciji, u kojoj je mađarska vlada željela suradnju s narodnom strankom, a starounionisti njeno uništenje i vojnu diktaturu, Mihalović dakako nije mogao zadovoljiti obje strane. Logično je, dakle, da je napustio šačicu starounionista i djelovao kao umjereni unionista u interesu mađarske vlade. Zbog toga su ga rauchovci žestoko napadali, tražeći njegovo smjenjivanje¹¹⁵ od one mađarske vlade, za koju je Mihalović postao najvažniji eksponent u Hrvatskoj, u vezi s revizijom nagodbe i poslije nje.¹¹⁶

Suradnja narodne stranke i klera oslabila je, kada je Mažuranićeva vlada predložila novi školski zakon, kojim je monopol u hrvatskim školama oduzet

kleru.¹¹⁷ Provodeći reforme u korist učvršćenja kapitalizma u zemlji, hrvatska buržoazija nije mogla dopustiti, da i dalje ostane bez utjecaja u školama, koje su bile potpuno u rukama svećenstva, te nisu odgovarale praktičnim potrebama novoorganizirane birokratske, buržoaske države. Pored toga među hrvatskom buržoazijom počele su se širiti liberalne ideje, a u mnogome utjecalo je na njen stav i uzbuđenje u svijetu, pri proglašenju papine nepogrešivosti, i sukob crkve i države u Austriji i Mađarskoj. Dakako hrvatska buržoazija nije nastupila oštro protiv crkve, jer se nije osjećala jakom ni politički ni ekonomski, te joj je crkva bila potrebna. Hrvatska štampa nije napadala svećenstvo, često ga je i hvalila, a stalno je osuđivala radikalne istupe protiv crkve.¹¹⁸ Ali od reorganizacije škole ona nije mogla odustati. Svećenstvo je svim silama nastojalo da spriječi novi školski zakon. Pozivan je Strossmayer, da dođe na saborsku raspravu, da spriječi prihvaćanje zakonske osnove svojim autoritetom.¹¹⁹ I starounionisti djelovali su protiv novog školskog zakona, iako je zakon bio pripreman još za njihove vlade, da bi se oslabio utjecaj narodnjačkog svećenstva. Tako i Kukuljević u svom pismu Bogoviću traži, da se svećenstvu uzme monopol u školama.¹²⁰ Dakako, kada to sada radi narodna stranka, starounionisti ustaju u obranu »progonjene« crkve. U Brdovcu sastao se svećenički zbor, koji je tražio odcjepljenje svećenika od narodne stranke. »Obzor« ističe, da je zbor sazvan pod Rauchovim utjecajem, čiji se posjed Lužnica nalazi u blizini.¹²¹ Shvaćanje rauchovaca u vezi s ovim pitanjem opet nam dobro ilustrira njihov zastupnik u saboru kanonik Vučetić.¹²² On je u svom govoru protiv školskog zakona izjavio, da uzrok loše nastave ne leži u tome, što je svećenstvo nesposobno da upravlja školama, već je kriva država, koja nije svećenicima ni u čemu pomagala. Država bi trebala ostaviti školu crkvi, ali je mora pomagati, a tada će nastava opet procvasti, a ne preuzimati nevaljale ustanove iz tudine. Oduzimanje isključivog utjecaja svećenstva u školama Vučetić označuje kao »progon« crkve te tvrdi, da je s druge strane, pravoslavna crkva privilegirana.¹²³ Mrazović je u saboru napao Vučetića tvrdeći, da on nema pravo da »brani« svećenstvo, jer ga nije uzimao u zaštitu upravo onda, kada ga je unionistička vlada zaista progonila zbog njegova pristajanja uz narodnu stranku. Tada je i sam Vučetić sudjelovao u hajci i radio oko toga, da se hrvatska crkva podredi mađarskoj.¹²⁴

Bogović u svojim izvještajima ne govori o sukobu svećenstva i narodne stranke, jer mu je u interesu da prikaže mađarskoj vladi opasnost od jake i kompaktne narodne stranke. Po borbi starounionista protiv novog školskog zakona dobro se vidi, da njihove liberalne fraze protiv »reakcionarnog« svećenstva, kojima su se služili, da prikriju svoja feudalna shvaćanja, nisu principijelnog karaktera, već se upotrebljavaju samo onda, kada se svećenstvo nalazi u protivničkom političkom taboru.

Iznijeli smo glavne karakteristike Bogovićevih izvještaja ministrima Lónyay i Pauleru, iz kojih vidimo, da je starounionistička stranka zastupala ista shvaćanja prema pojedinim problemima i 1872. i 1874. Njen je jedini cilj bio 1872. da se održi na vlasti, odnosno 1874., da ponovo dođe na vlast. Znajući, da u zemlji nema oslona, osim svojih plaćenika i feudalne aristo-

kracije, koja je već bila toliko propala, da čak više nije mogla jedinstveno istupiti za svoje klasne interese, Rauchova je stranka tražila potpuno ekonomsko i političko podvrgavanje Hrvatske Mađarskoj, jer je samo oslanjajući se na mađarsku državnu silu mogla računati, da će moći vladati u zemlji, u kojoj joj je cijelo stanovništvo neprijateljsko. Za tu su svrhu starounionisti tražili: vojnu diktaturu, odlučnu akciju protiv viših slojeva hrvatskog društva, t. j. činovništva, svećenstva i oficira, drugim riječima uništenje narodne stranke i njenih istaknutih članova; sprečavanje sjedinjenja Hrvatske i Slavonije s Vojnom Krajinom i Dalmacijom; ekonomsko onemogućavanje hrvatske i srpske buržoazije monopoliziranjem ekonomskih transakcija u rukama mađarskih financijskih instituta; energičnu mađarizaciju željeznice i zabranu gradnje željeznica, koje su potrebne hrvatskoj privredi; ometanje svake upravne modernizacije, sprečavanje suradnje hrvatske i srpske buržoazije raspirivanjem nacionalne mržnje; održavanje kulturne zaostalosti onemogućavanjem prosvjetnih i naučnih ustanova kao i održavanjem starog preživjelog školskog sistema. To je eto bio »program« starounionističke stranke. Jedini je cilj rauchovaca da ostanu, odnosno da dođu na vlast mađarskom potporom, a njihov jedini program uvjeravanje mađarske vlade, da će točno izvršiti sve njene namjere u Hrvatskoj, bude li im omogućeno da zadrže svoje »historijske« pozicije. Mađarska je vlada morala i pored tih obećanja napustiti »stare prijatelje«, jer je u vrijeme svoje teške ekonomske i političke krize u prvim godinama dualizma morala nastojati da uredi hrvatske prilike, a to nikako nije mogla nametanjem starounionističke vlade, omražene kod svih društvenih slojeva u Hrvatskoj. Osim toga i ekonomski su interesi mađarskih vladajućih klasa u Hrvatskoj zahtijevali uklanjanje mnogih feudalnih ostataka, a to je bilo moguće tek kakvom takvom suradnjom s narodnom strankom. Prema tome starounionisti uopće nisu bili neka stranka. Bila je to klika, tipična predstavnicu zaostataka feudalne klase, koja se održavala tako dugo samo zahvaljujući općim i specifičnim prilikama, koje su kočile razvoj Hrvatske, a izvirale su iz činjenice, što se Hrvatska nalazila u okviru Austro-ugarske monarhije.

Nije bio zadatak ove radnje da osvijetli Bogovićeovu ličnost.¹²⁵ Poslužio nam je samo, da preko njega saznamo gledište starounionista prema raznim pitanjima u vezi s Hrvatskom. U Bogovićevoj ostavštini nema dovoljno materijala, koji bi mogao pokazati, zašto se Bogović ilirski heroj od 29. VII. 1845., ogorčeni protivnik Bachova apsolutizma, prištaša buržoaskih, liberalnih ideja, čovjek s izrazitim interesom za socijalna pitanja, našao u redovima najekstremnijih feudalnih unionista. Bio je svakako zagrižljiv Rauchov prištaša. O tome govori strasna mržnja i fanatički žar, koji izbijaju iz njegovih izvještaja, te mu često zamagljuje mogućnost logičnog prosuđivanja. Vjerojatno se povezao s Rauchom iz posve ličnih razloga.¹²⁶ Proučavajući njegove izvještaje mađarskim ministrima, morali smo doći do zaključka, da je točno mišljenje Bogovićeovih savremenika o zadnjoj etapi njegove političke djelatnosti, prema kome je on tada, svijesno ili nesvijesno, kao tuđe oruđe, radio protiv interesa svoga naroda.

(Primljeno za štampu na 7. sjednici I. odjela od 9. X. 1953.)

BILJEŠKE

- ¹ Arh. J. A. XV 3/I 34, 35.
- ² Bogović je bio u komisiji za isušenje Lonjskog polja. Arh. J. A. XV 3/I 29.
- ³ Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu g. 1868.-1871. Prilog saborske sjednice od 12. IX. 1868. str. 94-95.
- ⁴ Dnevnik sabora 1868.-1871. Govor Jovana Živkovića na sjednici od 22. IX. 1868. str. 151.
- ⁵ Ferdo Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer, Zagreb 1929, sv. I str. 158.
- ⁶ Saborski dnevnik 1872.-1875. Odgovor ugarskog kraljevinskog odbora hrvatskom odboru str. 481 i obrazloženje J. Živkovića na sjednici od 3. IX. 1873. str. 450.
- ⁷ Saborski dnevnik 1872.-1875. Makančev govor na sjednici 3. IX. 1873. str. 455.
- ⁸ Sve važnije spise u hrvatskom ministarstvu u Budimpešti rješavao je Bogović i zamjenjivao je Pejačevića, koji često nije boravio u Budimpešti. Bogovićevo učešće u rješavanju spisa slabi dolaskom narodne stranke na vlast. - Drž. Arhiv u Zagrebu: Spisi hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministarstva u Budimpešti fasc. XV-XXVIII.
- ⁹ Makanec tvrdi, da su prvaci narodne stranke pregovarali s mađarskim ministrom predsjednikom Andrassyjem već odmah nakon izbora 1871., ali o tome nam nije ništa poznato. Dr. Milan Makanec, Moja izpovjed narodu, Kraljevica 1877, str. 27.
- ¹⁰ Sumnjičavost Beča i Pešte zbog Rakovice pogodila je i narodnu stranku. Arh. J. A. XI A Pismo Mrazovića Strossmayeru br. 20 (7. XI. 1871).
- ¹¹ Andrassy se, dok je još bio ministar predsjednik, kolebalo da li da pregovara s narodnom strankom ili ne: Do pregovora nije došlo zbog Andrassyjeve averzije prema jugoslavenski orijentiranoj narodnoj stranci i zbog prilika u Austriji u vezi s Hohenwartovom antidualističkom politikom. - Arh. J. A. XI A Mrazović Strossmayeru br. 17 (6. IX. 1871) i br. 19 (9. IX. 1871) Preradović Strossmayeru br. 12 (27. IX. 1871) Makanec n. d. str. 37.
- ¹² Eduard von Wertheimer, Graf Julius Andrassy. Sein Leben und seine Zeit, 3 sv. Stuttgart 1910. sv. II glava VII.
- ¹³ Šišić n. d. sv. I str. 153.
Arh. J. A. XI A Preradović Strossmayeru br. 14 (7. XII. 1871).
- ¹⁴ Šišić n. d. sv. I str. 154.
J. Živković, Sporazumimo se! Brošura napisana 22. I. 1872.
- ¹⁵ Šišić n. d. sv. I str. 156.
Anton Sinković, Kroatien auf der Marterbank, Pest 1872.
Građa za povijest književnosti br. 19. Dr. R. Maixner, Pisma Bogoslava Šuleka Petru Preradoviću str. 80.
- ¹⁶ Obzor br. 32 (10. II. 1872). Članak: Zašto promjena vlade?
- ¹⁷ Šišić n. d. sv. I str. 158. (Jaku potporu Vakanovićevoj vladi davao je Andrassy. Šišić n. d. sv. I str. 177.)
- ¹⁸ U Bogovićevoj ostavštini u Arh. J. A. ne nalaze se kompletni izvještaji Lónyayu. Tu su većinom koncepti, bilješke i telegrami.
- ¹⁹ Šulek naziva Vakanovićevo vladu »Rauchāra II«. Građa za pov. knjiž. br. 19 str. 80-81.
- ²⁰ Arh. J. A. XV 3/I 34 a, g.
- ²¹ Obzor br. 86 od 16. IV. 1872 (G. Lónyay o Lonjskom polju i Ranchu).
Šišić n. d. sv. I str. 175.
- ²² Saborski zapisnik 1872-1875. Makančev govor u sjednici 8. VII. 1872. str. 47-48.
- ²³ Arh. J. A. XV 3/I 34 a (Pismo od 12. III. 1872).
- ²⁴ Obzor br. 21 od 27. I. 1872. (Upomoć potrebnikom).
- ²⁵ Obzor br. 24 od 31. I. 1872. (Vlada i odbor za stradajuće).
Obzor br. 35 od 14. II. 1872. (Za stradajuće).
Narodne Novine br. 34 od 12. II. 1872. (Vladini odbori za stradajuće od gladi).
Narodne Novine br. 65 od 19. III. 1872. (Raspušten odbor Nugenta od vlade).
Preradović se tuži Lónyayu, da je vlada raspustila društvo za pomoć stradalnicima, te da se na nju sumnja, da upotrebljava novac sakupljen za tu svrhu za

izbornu agitaciju. Arh. J. A. XI A Prijepis Preradovićeve pisma Lónyayu od 29. III. 1872. priložen Preradoviću pismu Strossmayeru od 31. III. 1872. br. 18.

Bogović piše Lónyayu, da dopusti skupljanje priloga za stradaloc i u Mađarskoj, jer bi to prije izbora bila odlična propaganda za unioniste. Drž. Arh. Spisi hrv. sl. dalm. min. u Budimpešti fasc. XVI br. 389/1872. Pismo od 22. II. 1872.

²³ Narodnjačko činovništvo bilo je veliki problem za unionističku vladu. Vakanovića okružnica na činovništvo od 1. III. 1872. Drž. Arh. Spisi hrv. sl. dalm. min. u Budimpešti fasc. XVI br. 353.

Bogović gotovo u svim svojim izvještajima traži pritisak mađarske vlade na činovništvo. Rauchov organ »Narod« vodi veliku propagandu protiv činovnika, na pr. br. 28 od 5. III. 1872, kao i unionističke brošure: Wie stehen wir? Agram 1872. i Glas naroda uoči saborskih izborah 1872. U Zagrebu 1872.

²⁴ Arh. J. A. XV 3/I 34 a.

²⁵ Obzor br. 63 od 18. III. 1872 (Barun Rauch - stražilo).

²⁷ Arh. J. A. XV 3/I 34 a, g.

²⁸ Bogović je bio povjerenik mađarskog ministarstva za javne radove i saobraćaj u Hrvatskoj. Arh. J. A. XV 3/I 33 j.

Baš prije izbora dobio je ovlaštenje da pregleda sva važnija komunikacijska sredstva u Hrvatskoj i Slavoniji. U stvari je iskorisćivao svoje putovanje za izborne svrhe. Arh. J. A. XV 3/I 34 g.

Narod br. 58 od 11. V. 1872. i 72 od 27. IV. 1872.

²⁹ Arh. J. A. XV 3/I 34 b (Pismo od 2. VI. 1872).

³⁰ Izjave Kukuljevićeve sasvim su u stilu afere s promemorijama, koja je baš u to vrijeme izbila u javnost. Falsificirane promemorije imale su zadatak da uvjere mađarsku vladu, da narodna stranka održava veze s Košutom i da radi za revolucionarni pokret među južnim Slavenima. Svrha im je bila sprečavanje pregovora između Lónyaya i narodne stranke. Rauchovi su računali, da će, uspiju li sa svojim »dokazima«, mađarska vlada postaviti Raucha za diktatora Hrvatske. Enthüllungen über die Künste der kroatischen Regierung. Izvadak iz praške »Politik«, Prag 1872. Sinković n. d.

Ne znamo, da li je Bogović imao kakve veze sa samim promemorijama. Svakako je on, kao ministarski savjetnik, nastojao onemogućiti izlaženje Sinkovićeve pamfleta, koji je razotkrivao aferu. Drž. Arh. Spisi hrv. sl. dalm. min. u Bdp. fasc. XVIII. br. 2208/Pv, 23 i 2217/Pr.

³¹ Arh. J. A. XV 3/I 34 b.

³² Obzor br. 33 od 12. II. 1872. u članku: Naši stari prijatelji - pita Mađare, da li oni znadu, da među njihovim »prijateljima« ima ljudi, koji bi u drugoj zgodi prvi nastojali da se Mađarskoj navijesti rat?

³³ Arh. J. A. XV 3/I 34 c, e, f, h, i, j.

³⁴ Arh. J. A. XI A Preradović Lónyayu od 29. III. 1872. Prilog Preradoviću pismu Strossmayeru od 31. III. 1872. br. 18.

³⁵ Kukuljevićevo pismo Bogoviću od 2. VI. 1872. Arh. J. A. XV 3/I 34 b.

³⁶ Wertheimer n. d. sv. II gl. VII.

³⁷ Saborski dnevnik 1872.-1875. Makančev govor na saborskoj sjednici od 3. IX. 1873 str. 451.

³⁸ »Narod« i mađarska štampa imali su prilike da slave njihovo veliko »rodoljublje«, t. j. omogućavanje unionistima da dobiju većinu u saboru. Narod br. 115 od 20. VI. 1872 (Virilisti u saboru).

Obzor br. 191 od 23. VIII. 1872 (Peštanski organi i naš sabor).

³⁹ Arh. J. A. XV 3/I 34 c, e, f, h, i, j, k.

⁴⁰ Arh. J. A. XV 3/I 34 c Lónyayjevo pismo Bogoviću od 16. VI. 1872. i 34 j Bogovićev telegram, vjerojatno Pejačeviću.

Obzor br. 197 od 30. VIII. 1872 (Velikodušnost unionističke stranke).

⁴¹ Saborski dnevnik 1872.-1875. Makančev govor na sjednici od 27. VI. 1872. str. 8-10. Šišić n. d. sv. IV. Dodatak II. str. 453-4.

⁴² Materijal u Bogovićevoj ostavštini, koji se odnosi na ovo razdoblje nepotpun je, te se ne može rekonstruirati cijeli tok događaja, što bi bilo interesantno, jer su ovdje unionisti i protiv svoje volje pomagali Lónyaya.

⁴³ Obzor br. 195 od 28. VIII. 1872 (Sabor i stranke).

Obzor br. 197 od 30. VIII. 1872 (Velikodušnost unionističke stranke).

- ⁴⁴ Šišić n. d. sv. I str. 183.
 Obzor br. 191 od 19. VIII. 1872 (Peštanski organi i naš sabor).
- ⁴⁵ Iz Miškatovićeva se pisma Strossmayeru od 28. VII. 1872. vidi, da je Miška-tović bio uvjeren, da mađarska vladavina, zbog unutrašnje slabosti Mađarske ne će dugo trajati. Arh. J. A. XI A Miškatović Strossmayeru br. 1.
- ⁴⁶ Bio je u Zagrebu od 14.–21. IX. 1872. Narod br. 188 od 7. IX. 1872. i br. 193 od 23. IX. 1872.
- ⁴⁷ Arh. J. A. XV 3/I 34 h, i, j, k.
- ⁴⁸ Arh. J. A. XV 3/I 34 d, i.
 Obzor br. 203 od 6. IX. 1872 (Obnova gradskog zastupstva).
 Obzor br. 223 od 30. IX. 1872 (Obustavljena restauracija zastupstva).
- ⁴⁹ Arh. J. A. XV 3/I 34 h, i.
- ⁵⁰ Drž. Arh. Spisi hrv. sl. dalm. min. u Bdp. fasc. XVIII. br. 1702/18 konfiscirani broj Obzora od 9. X. 1872. br. 231 (Veliki župan na kortesaciji).
- ⁵¹ Drž. Arh. Spisi hrv. sl. dalm. min. u Bdp. fasc. XVIII. br. 1220.
- ⁵² Wertheimer n. d. sv. II glava VII.
- ⁵³ Arh. J. A. XV 3/I 35 b. (Pismo Bogovićevo Pauleru od 1. VI. 1874.)
- ⁵⁴ Obzor 1873: br. 67 od 21. III.; br. 70 od 26. III.; br. 77 od 3. IV.; Nažalost nisu nam pristupačni mađarski listovi toga razdoblja, pa moramo rekonstruirati njihovo pisanje po polemikama, koje izazivaju u hrvatskoj štampi.
- ⁵⁵ Drž. Arh. Spisi hrv. sl. dalm. min. u Bdp. fasc. XX br. 361/4.
- ⁵⁶ Đuro Đučelić se u svom pismu Bogoviću od 20. VIII. 1874. veseli, što je Bogović opet nastupio svoje mjesto i kaže, da to unionisti smatraju za dobar znak.
 I Bogovićevo sudjelovanje kod rješavanja spisa postaje sve rjeđe. Drž. Arh. Spisi hrv. sl. dalm. min. u Bdp. fasc. XXI–XXVIII.
- ⁵⁷ Narodne novine br. 241 od 22. X. 1874 (Ugarski gosti).
- ⁵⁸ Lónyay je smatrao svoj pad kao posljedicu izdajstva, te je htio da se osveti. Wertheimer n. d. sv. II str. 155.
- ⁵⁹ Obzor tvrdi, da i sam Lónyay prezire Rauchovu kliku, ali se služi njome kao sredstvom da ponizi Szlávyja, svoga nasljednika, te da na taj način dokaže, da Szlávyju nije pošlo za rukom riješiti hrvatsko pitanje. Obzor br. 128 od 8. VI. 1874 (Banditska opozicija).
- ⁶⁰ Wertheimer n. d. II gl. VII.
 Narodne novine br. 137 od 18. VI. 1874. (Loyalnost i fakt).
- ⁶¹ Arh. J. A. XV 3/I 35 a (Bogovićevo pismo Pauleru od 23. V. 1874).
- ⁶² Obzor br. 121 od 29. V. 1874. (Odkrića).
 Obzor br. 123 od 1. VI. 1874. (Pustolovne potvore i zdrava politika).
 Obzor br. 124 od 2. VI. 1874. (Progonstvo u Hrvatskoj i Ugarska i Hrvatska).
 Obzor br. 130 od 10. VI. 1874. (Izvor Reforminoj kleveti).
 Obzor br. 134 od 15. VI. 1874. (Uplivi oko ustavne vlade).
 Narodne novine br. 121 od 29. V. 1874. ((Reformina »odkrića«).
 Narodne novine br. 137 od 18. VI. 1874. (Loyalnost i fakt).
- ⁶³ Obzor br. 126. od 5. VI. 1874 i 128. od 8. VI. 1874.
 Arh. J. A. XV 3/I 35 b.
- ⁶⁴ Obzor br. 128 od 8. VI. 1874. (Banditska opozicija).
- ⁶⁵ Arh. J. A. XV 3/I 35 b.
- ⁶⁶ Arh. J. A. XV 3/I 35 a.
- ⁶⁷ Arh. J. A. XV 3/I 35 a.
- ⁶⁸ Arh. J. A. XV 3/I 35 m (Bogovićevo pismo Pauleru od 27. XII. 1874).
- ⁶⁹ Arh. J. A. XV 3/I 35 a, f (Pauleru od 30. VII. 1874), g (od 24. X. 1874), i (od 28. X. 1874).
- ⁷⁰ Arh. J. A. IV d 82 Vakanovićevo pismo Bogoviću od 11. XI. 1873.
- ⁷¹ Arh. J. A. XV 3/I 35 a.
- ⁷² Arh. J. A. XV 3/I 35 a.
- ⁷³ Arh. J. A. XV 3/I 35 k (Bogović Pauleru od 15. XI. 1874).
- ⁷⁴ Arh. J. A. XV 3/I 35 a. Ovo su mišljenja mađarona javno ispoljavali. U brošuri: Wie stehen wir? od 1872. kaže se, da je autonomija, koju uživamo prevelika za nas, te je zbog toga ne možemo »probaviti«. Od svih zemalja Nj. Veličanstva nema nijedna većih prava i garancija! str. 47.

⁷⁴ Arh. J. A. XV 3/I 35 a, d (Pauleru od 17. VI. 1875), e (22. VII. 1874), f, i, k, o (6. II. 1875). Izvaci su većinom iz Obzora i Narodnih novina, zatim iz osječke »Die Drau«. Isporedivši ih s originalnim člancima, konstatirali smo, da su uglavnom točno prevedeni, te rijetkokad malo »uređeni« umetanjem kakve riječi, koja daje članku revolucionarniji ton. Dakako, pomno su izabrana ona mjesta u člancima, koja daju dojam protumadarske borbenosti, dok se ona u okviru cijelog članka čine mnogo mirnija.

⁷⁵ Arh. J. A. XV 3/I 35 b. Bogović kao i mađarska štampa pod utjecajem Lónyaya i staroujmonista iskorišćuju dolazak svake istaknutije ličnosti u Zagreb, da bi iz toga stvorili za Mađarsku opasne dogovore i zavjere. Arh. J. A. XI A Klaičevo pismo Strossmayeru br. 6 (U Žadru 17. VI. 1874). Tako Bogović napada i Metela Ožegovića, koji je u jesen 1872. boravio u Zagrebu. Arh. J. A. XV 3/I 34 h.

⁷⁶ Arh. J. A. XV 3/I 35 d.

⁷⁷ Arh. J. A. XV 3/I 35 l (Pauleru od 4. XII. 1874).

⁷⁸ Arh. J. A. XV 3/I 35 b. Obzor se zaista zalagao za Pelagića, kad je mađarska vlada namjeravala da ga preda Turcima u prosincu 1872. Obzor br. 285 od 12. XII. 1872. (Arhimandrit Pelagić i mađarska vlada).

⁷⁹ Arh. J. A. XV 3/I 35 b.

⁸⁰ Arh. J. A. XV 3/I 35 e.

⁸¹ Arh. J. A. XV 3/I 35 l.

Obzor br. 256 od 9. XI. 1874. (Željeznice Beč-Novi) Mađari su uspjeli spriječiti izgradnju ove željeznice.

⁸² Arh. J. A. XV 3/I 35 d.

⁸³ Mollinary bio je u to doba vrhovni zapovjednik hrvatsko-slavonske Vojne Krajine.

⁸⁴ Arh. J. A. XV 3/I 35 g, i.

⁸⁵ Arh. J. A. XV 3/I 35 d, i. Stvarno gledišće Strossmayerovo prema narodnoj stranci i Mažuraniću na koncu 1874. v. Šišić n. d. IV. Dodatak I str. 420-421.

⁸⁶ Arh. J. A. XV 3/I 35 g, h.

⁸⁷ Obzor br. 240 od 21. X. 1874. (Epizode iz svećanih dana).

Obzor br. 241 od 22. X. 1874. (Epizode iz svećanih dana).

Obzor br. 242 od 23. X. 1874. (Sveučilišna svečanost).

Obzor br. 243 od 24. X. 1874. (Rogobor u novinstvu ugarskom).

Obzor br. 245 od 27. X. 1874. (Još jednoč ugarskom novinstvu).

Obzor br. 246 od 28. X. 1874. (O mahnitosti jugoslavenske ideje).

Obzor br. 254 od 6. XII. 1874. (Ugarska zastava i naše sveučilište) I Pauler je bio na ovoj svečanosti.

Narodne Novine br. 241 od 22. X. 1874. (Ugarski gosti).

⁸⁸ Arh. J. A. XV 19/a 1. Folnegovićevo pismo Šuleku iz Slanovca, 27. X. 1874.

⁸⁹ Arh. J. A. XV 3/I 35 a.

Saborski dnevnik 1872.-1875. Osnova zakona o odgovornosti bana i odjelnih predstojnika, str. 1010-1013.

⁹⁰ Saborski dnevnik 1872.-1875. Drenčinov govor u saborskoj sjednici od 30. XII. 1873. str. 1003.

⁹¹ Šišić n. d. I. str. 316; IV. Dodatak II str. 458.

⁹² Saborski dnevnik 1872.-1875. Zakonska osnova o ustrojstvu političke uprave u Hrvatskoj i Slavoniji i obrazloženje, str. 1390-1400. Ovo je već prerađena osnova na mađarski zahtjev, t. j. zadržana je ustanova velikih župana.

⁹³ Arh. J. A. XV 3/I 35 e.

⁹⁴ Arh. J. A. XV 3/I 35 f.

⁹⁵ Arh. J. A. XV 3/I 35 f.

⁹⁶ Saborski dnevnik 1872.-1875. Vučetićev govor na saborskoj sjednici od 1. X. 1874. str. 1381-1384.

Sinković kaže, da su rauchovci, kad su nastojali da se smijeni nadbiskup Miha-
lović, koji se nije htio podvrgnuti njihovom vodstvu, predlagali za nadbiskupa Vučetića. Sinković n. d. str. 39-40.

⁹⁷ Rauchovci su bili protivnici moderne samouprave, na temelju koje bi isto tako bili istisnuti sa svojih »historijskih pozicija.« O tome svjedoči sam Bogović istupajući protiv »selfgouvernementa«, o kojem je bilo mnogo govora u Mađarskoj. On se solidarizira s izjavama mađarskog političara Cséngeryja, prema kojem u Mađarskoj

još nema moralnih i materijalnih uvjeta za zdravu samoupravu, jer kod naroda još ne postoji svijest za javnu upravu. Istu izliku protiv samouprave u Hrvatskoj upotrebljava Bogović te ističe, da u Hrvatskoj zbog zaostalih prilika ima još kudikamo manje uvjeta za samoupravu nego u Mađarskoj. Arh. J. A. XV 3/I 35 a.

⁹⁸ Saborski dnevnik 1872.-1875. Sjednica od 8. X. 1874. govor J. Živkovića str. 1384-1387 i sjednica od 9. X. 1874., govor N. Špun-Stričića str. 1403-1405.

Obzor 231 od 10. X. 1874. (Municipalizam i uprava).

⁹⁹ Obzor br. 153 od 8. VII. 1874. (Zakonske osnove).

Obzor br. 164 od 21. VII. 1874. (Odgovor).

Obzor br. 165 od 22. VII. 1874. (Ugarska vlada i hrvatske zakonske osnove).

Obzor br. 177 od 5. VIII. 1874. (Zakonske osnove odbijene?).

Obzor br. 178 od 6. VIII. 1874. (Na rasršću).

Obzor br. 181 od 10. VIII. 1874. (Tko prekoračuje autonomiju?).

Obzor br. 184 od 13. VIII. 1874. (Djelovanje sabora).

Obzor br. 207 od 12. IX. 1874. (Ustrojbene osnove općt u Pešti).

Obzor br. 214 od 21. IX. 1874. (Osnova o preustrojtstvu uprave).

¹⁰⁰ Arh. J. A. XI A/Vorš Nik. br. 64. Pismo Nikole Voršaka Strossmayeru iz Zagreba 9. VIII. 1874.

¹⁰¹ Saborski dnevnik 1872.-1875. sjednica od 9. X. 1874. str. 1408.

¹⁰² Ali i mađarska štampa i političari znali su izricati zadovoljstvo mađarskih vlastodržaca za zakonodavnim radom buržoazije na hrvatskom saboru. Tako je Pester Lloyd hvalio hrvatske reforme.

Obzor br. 208 od 14. IX. 1874. (Ugarska pohvala hrvatskom saboru).

Obzor br. 251 od 3. XI. 1874. (Hvalu treba istom zaslužiti).

¹⁰³ Saborski dnevnik 1872.-1875. Makančeva interpelacija na sjednici od 10. VIII. 1874. str. 1148.

¹⁰⁴ Obzor br. 183 od 12. VIII. 1874. (Interpelacije).

¹⁰⁵ Obzor br. 214 od 21. IX. 1874. (Osnova o preustrojtstvu uprave).

Obzor br. 217 od 24. IX. 1874. (Ugarska opozicija i naše reforme).

¹⁰⁶ Šišić n. d. I str. 290.

Makanec je tvrdio, da je Pečjačević samo formalno hrvatski ministar, te da ne radi uopće ništa, dok izmđu kralja i hrvatske vlade posreduje, bez njega, sam mađarski ministar predsjednik, Saborski dnevnik 1872.-1875. Makančev govor na sjednici od 31. V. 1875. str. 1883.

¹⁰⁷ Arh. J. A. XV 3/I 35 e.

¹⁰⁸ Arh. J. A. XV 3/I 34 g, h.

¹⁰⁹ Obzor br. 63 od 18. III. 1874. (Narodnosti ugarske).

Obzor br. 84 od 14. IV. 1874. (Ravnopravnost u Hrvatskoj).

Obzor br. 88 od 18. IV. 1874. (Hrvatska vlada i srpski kongres).

Obzor br. 92 od 23. IV. 1874. (Ravnopravnost u Hrvatskoj).

Obzor br. 106 od 6. V. 1874. (Kongres istočne crkve).

Obzor br. 117 od 23. V. 1874. (Srpski kongres).

Obzor br. 151 od 6. VII. 1874. (Zadatak karlovačkog kongresa).

Obzor br. 174 od 1. VIII. 1874. (Habent papam).

Obzor br. 215 od 22. IX. 1874. (Hrvatsko neprijateljstvo proti Srbom).

¹¹⁰ Arh. J. A. XV 3/I 35 a.

¹¹¹ Arh. J. A. XV 3/I 35 a.

¹¹² Arh. J. A. XV 3/I 35 a.

¹¹³ Saborski dnevnik 1872.-1875. sjednica od 7. IX. 1874. str. 1271-1273.

¹¹⁴ Arh. J. A. XV 3/I 35 k.

¹¹⁵ Arh. J. A. XV 3/I 34 f, g, h, 35 d, i; IV d 82.

¹¹⁶ Šišić n. d. I str. 236-238. »Vjerujte sada vodi hrvatsku politiku nadbiskup Mihalović« piše Rački Strossmayeru u svom pismu od 27. VIII. 1873.

Šišić n. d. II str. 369 o Mihalovićevoj ulozi u Hrvatskoj.

¹¹⁷ Saborski dnevnik 1872.-1875. Osnova zakona o ustrojtstvu pučkih škola i preparandija. Prilog 2. i 3. sjednici od 31. VIII. 1874. str. 1172-1193.

¹¹⁸ Obzor br. 85 od 15. IV. 1874. (Vjerski zakon).

Obzor br. 94 od 25. IV. 1874. (Opreka među državom i crkvom).

Obzor br. 95 od 27. IV. 1874. (Nadzor nad školama).

Obzor br. 96. od 28. IV. 1874. (Bezvjerske škole).

- Obzor br. 201 od 4. IX. 1874. (Nadbiskup Mihalović i školska osnova).
 Narodne Novine br. 94 od 25. IV. 1874. (Austrijski novi vjerski zakon).
 Narodne Novine br. 199 od 2. IX. 1874. (Država i crkva prema školi).
 Narodne Novine br. 217. od 24. IX. 1874. (Svećenstvo prema zakonu za pučke škole).
- ¹¹⁹ Šišić n. d. I str. 318. Rački tvrdi, da hrvatska vlada mora donijeti taj zakon po nalogu iz Pešte i Beča.
- ¹²⁰ Arh. J. A. XV 3/I 34 b.
 Narodne novine br. 217 od 24. IX. 1874. (Svećenstvo prema zakonu za pučke škole).
- ¹²¹ Obzor br. 215 od 22. IX. 1874. (Korona na Brdovcu).
- ¹²² Saborski dnevnik 1872.–1875., saborska sjednica 31. VIII. 1874. str. 1167–1170. Protiv osnove izjavio se u saboru i nadbiskup Mihalović, sjednica od 2. IX. 1874. str. 1211.
- ¹²³ U vezi s novim školskim zakonom došlo je zaista do povećanja zategnutosti između hrvatske i srpske buržoazije.
- ¹²⁴ Saborski dnevnik 1872.–1875., sjednica od 2. IX. 1874. str. 1217–1218.
- ¹²⁵ O Bogoviću kao književniku vidi: Dr. Antun Barac, Mirko Bogović, Rad J. A. knj. 245.
- ¹²⁶ Makanec smatra, da se Bogović našao u protunarodnom taboru zbog ogorčenog sukoba, koji su skrivili prvaci narodne stranke »...hoteci se osvetiti spletkarom i osobnim protivnikom, osvetio se je i nehotice domovini, kao i mnogi drugi, koji nisu znali razlikovati narod od autoriteta narodne stranke.«
 Makanec n. d. str. 17.

ZUSAMMENFASSUNG

ZUSAMMENBRUCH DER ALTUNIONISTISCHEN PARTEI IM LICHTE DER BERICHTE MIRKO BOGOVIĆ'S

Der Ministerialrat Mirko Bogović, Mitglied der altunionistischen Partei, mit einer wichtigen Stellung im Ministerium für Kroatien in Budapest betraut, stellte seine Berichte über die Lage in Kroatien dem ungarischen Ministerpräsidenten Lónyay im Jahre 1872 und dem ungarischen Justizminister Pauler im Jahre 1874 zu.

Auf Grund dieser Berichte schildert die Verfasserin die Einstellung der Altunionisten zu den Ereignissen in Kroatien in den Jahren des Rückgangs und des völligen Zusammenbruchs ihrer Partei.

Die einzige Stütze der altunionistischen Partei und ihres Führers Baron Rauch waren deren Agenten und der feudale Adel Kroatiens der bereits so schwach war, dass er nicht mehr energisch und einheitlich für seine Klasseninteressen eintreten konnte. Deshalb verlangte Rauchs Partei die völlige politische und wirtschaftliche Unterjochung Kroatiens durch Ungarn; denn nur gestützt durch die ungarische Staatsgewalt hofften die feudalen Altunionisten im Lande sämtlichen Gesellschaftsklassen zum Trotz regieren zu können. Um dieses Ziel zu erreichen verlangte die altunionistische Partei die militärische Diktatur in Kroatien, energisches Einschreiten gegen die höheren Kreise der kroatischen Gesellschaft, die Beamtenschaft, die Geistlichkeit und die Offiziere, die alle der nationalen Partei angehörten; ferner Verhinderung der Vereinigung Kroatiens und Slavoniens mit der Militärgrenze und mit

Dalmatien; wirtschaftliche Lahmlegung der kroatischen und serbischen Bourgeoisie in Kroatien durch ungarische Finanzinstitutionen; Magyarisierung der Eisenbahnen und Verbot des Baues aller für die kroatische Wirtschaft lebenswichtigen Bahnstrecken; Vereitelung einer Modernisierung der Landesverwaltung und bemühte sich die Zusammenarbeit des kroatischen und serbischen Bürgertums zu vereiteln und den nationalen Hass zu entfesseln.

Das einzige Ziel der Altunionisten war, mit Ungarns Hilfe an der Macht zu bleiben oder als die nationale Partei ans Ruden kam durch Ungarns Gnade wieder an die Macht zu gelangen. Ihr einziges Program bestand in Beteuerungen, dass sie genau alle Absichten, welche die ungarische Regierung in Kroatien verfolgte, erfüllen würden, falls es ihnen ermöglicht würde ihre »historischen Positionen« d. h. die einstige Macht des feudalen Adels zu halten. Die ungarische Regierung musste ihre »alten Freunde« trotzdem fallen lassen, denn die schwere wirtschaftliche und politische Krise in den ersten Jahren des Dualismus nötigte sie die kroatischen Verhältnisse zu ordnen. Dies konnte sie nicht durch Aufnötigung der in Kroatien verhassten altunionistischen Regierung erreichen. Ausserdem war die Beseitigung der feudalen Überreste und die Modernisierung der Verwaltung des Landes ein Gebot der Stunde und im Interesse der ungarischen regierenden Klassen, was nur mit den Vertretern der nationalen Partei an der Regierung erreichbar war.

Die altunionistische Partei war eigentlich keine politische Partei, vielmehr eine Clique, die typische Vertreterin der kläglichen feudalen Überbleibsel, die in Kroatien bereits enturzelt waren. Die weitere Existenz der altunionistischen Partei ermöglichten nur die allgemeinen und die besonderen Verhältnisse welche die Entwicklung Kroatiens hemmten. Sie entstammten alle dem Umstand, dass sich Kroatien im Rahmen der österreichisch-ungarischen Monarchie befand.